ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет обліку та фінансів
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи
на здобуття ступеня вищої освіти Магістр
на тему: «Розрахунки за соціальним страхуванням та пенсійним забезпеченням: сучасний стан та перспективи удосконалення»

Виконав: здобувач вищої освіти
денної форми навчання
за освітньо-професійною програмою
Фінанси, банківська справа та страхування
спеціальності 072 Фінанси, банківська справа
та страхування
ступеня вищої освіти Магістр
групи 2
Боршош А. Й.

\

Полтава - 2023 року

ЗМІСТ

ст.

Вступ……..5

Розділ 1. Теоретичні аспекти організації та функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування……..8

1.1. Сутність, необхідність виникнення та розвиток соціального страхування як елементу соціального захисту населення……..8

1.2. Науково-методичні аспекти засади здійснення соціального страхування та пенсійного забезпечення……14

Розділ 2. Сучасна практика розрахунків суб'єктів бізнесу за соціальним страхуванням та пенсійним забезпеченням……22

2.1. Фінансовий механізм розрахунків в системі пенсійного забезпечення та його аналіз……22

2.2. Оцінка рівня функціонування загальнообов'язкового державного соціального страхування……31

Розділ 3. Шляхи удосконалення розрахунків в системі соціального страхування та пенсійного забезпечення……..42

3.1. Напрями підвищення рівня соціального захисту населення крізь призму удосконалення розрахунків за соціальним страхуванням……42

3.2. Недержавне пенсійне страхування як елемент покращення рівня пенсійного забезпечення……50

Висновки……57

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення України як демократичної, соціально-орієнтованої, правової держави має на меті підвищення рівня життя її громадян до соціальних стандартів цивілізованих країн світу. Досягненню цього сприятиме виважена і збалансована соціальна політика, спрямована на соціальний прогрес, тобто на подолання бідності, зменшення майнового розшарування населення, поліпшення добробуту, посилення соціальної стабільності та одночасного перетворення соціальних чинників на важливий інструмент прискорення економічного розвитку.

Система соціального страхування є важливим суспільним явищем, яке відображає характер взаємовідносин держави і суспільства щодо управління соціальними ризиками на макрофінансовому рівні. Вона являє собою законодавчо впорядковану систему фінансових відносин між державою та суспільством з приводу формування та використання на засадах державно-приватного партнерства цільових страхових фондів, призначених для захисту майнових інтересів працездатного населення у зв'язку з втратою заробітної плати внаслідок дії соціальних ризиків. Спроможність держави організувати і забезпечити соціальний захист непрацездатних громадян є одним з найважливіших чинників лояльності до влади, а отже – фактором національної безпеки. Це набуває особливої актуальності для України на сучасному етапі її розвитку.

Проблеми розвитку системи соціального страхування та пенсійного забезпечення населення, що базується на ефективних взаємовідносинах між її суб'єктами залишаються в центрі наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Г. Андріїва, О. О. Берданової, Н. М. Внукової, О. Є. Губар, В. І. Закревського, І. І. Кичка, Т. П. Косової, Ю. О. Лупенка, Б. Б. Надточія, С. С. Осадеця, В. Й. Плиси, В. К. Рудика П. Т. Саблука, Т. М. Федотова, С. І. Юрія та інших. Віддаючи належне доробку учених у цій сфері, варто зауважити, що роль системи соціального та пенсійного страхування у забезпеченні соціального захисту громадян України вимагає подальшого дослідження.

Насамперед це стосується оптимізації джерел фінансового забезпечення системи та обґрунтування шляхів подальшої розбудови вітчизняної системи соціального страхування та пенсійного забезпечення на засадах державно-приватного партнерства з урахуванням зарубіжного досвіду у цій сфері, що й обумовлює актуальність обраного напряму дослідження, його практичну цінність, мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана в межах програми науково-дослідних робіт кафедри фінансів, банківської справи та страхування за темою „Удосконалення механізму фінансової діяльності підприємств, організацій і установ".

Мета і завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає у обґрунтуванні теоретичних засад формування та функціонування розрахунків за соціальним страхуванням та пенсійним забезпеченням, аналізі досягнутого їх рівня та розробці конкретних рекомендацій щодо удосконалення.

Реалізація поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких завдань: узагальнити теоретичні підходи до трактування соціального страхування, як системи управління соціальними ризиками; здійснити ретроспективний аналіз розвитку соціального страхування та пенсійного забезпечення, одночасно, в Україні та світі; оцінити досягнутий рівень розрахунків підприємств з соціальними фондами в розрізі видів соціального та пенсійного страхування; надати пропозиції щодо підвищення рівня соціального захисту через систему матеріального забезпечення і соціальних виплат, в тому числі на засадах державного та недержавного пенсійного страхування тощо.

Предмет і об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження в кваліфікаційній роботі виступає фінансовий механізм розрахунків за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням та пенсійним забезпеченням.

Предмет дослідження – теоретичні та практичні аспекти взаємовідносин підприємств з соціальним страхування та пенсійного забезпечення.

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань дослідження використовувались такі методи: абстрактно-логічний; розрахунково-конструк-

тивний; порівняння; графічний; факторний аналіз тощо.

Інформаційна базу кваліфікаційної роботи становлять сукупність загально-наукових та спеціальних прийомів і методів дослідження. Базою для виконання кваліфікаційної роботи виступає ХХХ, зокрема матеріали, що включають його фінансову звітність та звітність пов'язану із розрахунками за всіма видами державного соціального страхування.

Наукова новизна та практичне значення одержаних результатів В кваліфікаційній роботі одержано ряд висновків теоретичного та практичного характеру. Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та наданні рекомендацій щодо удосконалення системи розрахунків підприємств, зокрема аграрних, з органами соціального страхування та пенсійного забезпечення.

Особистий внесок здобувача. Кваліфікаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Усі розробки та пропозиції, що містяться в роботі, належать особисто автору.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися й одержали позитивну оцінку на ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції [„Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід"] (Харків: ДБТУ, 2022 р) та на науково-практичній конференції студентів за результатами проходження виробничих та технологічних практик (Полтава: ПДАУ, 2022 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано дві наукових праці загальним обсягом 0,34 др. арк.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, що нараховує 62 найменування, містить 12 таблиць, 15 рисунків, 16 додатків. Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 66 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ

1.1. Сутність, необхідність виникнення та розвиток соціального страхування як елементу соціального захисту населення

З виникненням незалежної Української держави відбувається поступова зміна розуміння сутності соціального забезпечення в контексті європейських традицій. Значної уваги потребує процес формування законодавчої бази в сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян як форми реалізації права громадян на соціальне забезпечення в нових економічних умовах.

Загальні правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні викладені в Основах законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, у відповідності до яких загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначається як система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [51].

Варто погодитись з думкою вченого О. В. Москаленко, яка, досліджуючи зміст принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування, наголошує, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування – один з найважливіших інститутів соціального забезпечення, завданням якого є підтримання добробуту громадян та їх сімей у визначених законодавством випад-

ках. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є одним з механізмів реалізації конституційного права на соціальний захист [48, с. 353].

Н. В. Кузьминчук, вивчаючи правові основи соціального страхування в Україні, доводить, що соціальне страхування в умовах ринкової економіки – провідна організаційно-правова форма соціального забезпечення, яка гарантує особам право на соціальне забезпечення і профілактику соціального (страхового) ризику за рахунок страхових коштів [9, с. 18].

В науковій літературі поняття соціального страхування пов'язується, насамперед, з особливістю матеріального забезпечення страхових соціальних допомог у зв'язку з настанням соціальних страхових випадків, котрі в доктрині права соціального забезпечення дістали назву соціальних ризиків.

Досліджуючи питання теорії правовідносин соціального страхування, С. О. Сільченко звертає увагу на соціальний аспект, який відокремлює соціальне страху- вання від інших видів особистого страхування. Він утілений в особливій природі страхових ризиків. Останні пов'язані з ймовірністю втрати заробітку як основного джерела існування найманих працівни- ків, що породжує негативні наслідки у вигляді настання соціальної незабезпеченості, бідності… Це, у свою чергу, зумовлює широку сферу дії соціального страхування, необхідність його побудови на засадах загальнообов'язковості [58, с. 606].

В той же сас, нам імпонує точка зору вченої С. М. Синчук, яка, аналізуючи теорію соціального ризику за правом соціального забезпечення, виділяє таку важливу ознаку соціальних ризиків, як соціальна значимість (соціально-значимі обставини) [59, с. 56].

На думку О. П. Коваля, соцальне страхування – це система правовідносин щодо надання матеріального забезпечення та соціальних послуг застрахованим особам (членам їх сімей) у разі настання соціальних страхових випадків у розмірах і порядку, передбачених законами за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових платежів роботодавцями та особами, в користь яких здійснюється страхування, а також бюджетних асигнувань [37].

Визначаючи зміст поняття „загальнообов'язкове державне соціальне стра

хування", вчений Г. В. Красюк слушно зосереджує увагу на комплексному характері даного поняття. Вона визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форму соціального забезпечення населення, що становить собою сукупність створюваних та гарантованих державою економічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на компенсацію або мінімізацію наслідків погіршення матеріального і соціального становища працівників, а в передбачених законом випадках – інших категорій громадян у разі хвороби, втрати працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, старості, а також у випадку настання інших установлених законодавством страхових ризиків, за рахунок коштів страхових фондів, що формуються шляхом сплати обов'язкових страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також інших джерел передбачених законом надходжень, що використовуються виключно за їх цільовим при- значенням [40].

Відомий вітчизняний фахівець у сфері соціального страхування початку XX ст. С. І. Осадець визначає соціальне страхування як особливу форму організованої взаємодопомоги, при якій ризик відомого нещастя враховується заздалегідь, а пов'язані з цим ризиком матеріальні збитки розподіляються між усіма учасниками установи [51].

Соціальне страхування можна собі уявити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги 3 обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише в тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків.

Соціальне страхування, як соціальна система, за твердженням В. Закревського ставить за мету визначення і створення загальнонаціональних пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних прав та свобод, соціальних гарантій громадян, і формування органів управління всіх рівнів, інститутів, а також соціальних служб, що забезпечують певний рівень соціального захисту населення від дестабілізуючих чинників (інфляція, безробіття, падіння виробництва тощо), досягнення соціально припусти

мого рівня життя населення [30].

Із соціальних позицій соціальне страхування – форма соціального захисту, яка дозволяє у випадку настання соціального ризику зберегти необхідні стандарти рівня та якості життя, а значить, і соціальний статус родин робітників. У ст. 46 Конституції України визначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створення мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [38].

Для працюючого населення України основним інститутом реалізації права на соціальне забезпечення є соціальне страхування, що захищає найманих працівників і самозайнятого населення від найбільш значущих, серйозних і масштабних соціальних ризиків. Сутність будь-якого виду страхування полягає в зменшенні і компенсації ризику матеріальних збитків завдяки розподілу його негативних наслідків у часі та між можливо найбільшою кількістю суб'єктів (юридичних і фізичних осіб), які підтверджені визначеним видам ризику. Незабезпеченість внаслідок хвороби, інвалідності, безробіття, коли найнята особа не може брати участь у виробничому процесі й в результаті чого залишається без заробітку, стає для окремої особи випадковим явищем, для ринкової економіки в цілому – постійним та масовим.

Об'єктивна необхідність в утриманні непрацездатних членів суспільства існувала з давніх-давен. Протягом століть цю функцію виконувала церква, благодійні організації, товариства взаємодопомоги тощо.

Витоки соціального страхування знаходимо в середньовіччі, коли гірники Німеччини засновували спільні каси для підтримки потерпілих від нещасних випадків, нужденних членів. Але лише наприкінці XIX століття було створене

широке соціальне страхування. Поштовхом для цього став швидкий індустріальний розвиток, внаслідок якого з'являлося все більше промислових робітників. Останні були в усіх відношеннях беззахисними, їх незначна заробітна плата не дозволяла створювати заощадження і в разі захворювання або нещасного випадку вони залишалися без нічого. Це соціальне питання хвилювало німецьку внутрішню політику. Тогочасний рейхсканцлер Отто фон Бісмарк заклав основу прогресивного соціального законодавства. Правда, це сталося скоріше із політичних міркувань, щоб зв'язати руки робітничому рухові, який набирав все більшої сили. Та, оглядаючись назад, слід зазначити, що завдяки цьому законодавству були закладені підвалини сучасного, зразкового соціального страхування також і для інших індустріальних країн.

Державне соціальне страхування, реформування якого проходить в Україні, виступає сьогодні основною організаційно-правовою формою соціального захисту населення. У разі настання соціального ризику будь-яка особа, що пов'язана із трудовою діяльністю, має право на матеріальне забезпечення та надання соціальних послуг з боку держави.

Інститут соціального страхування з'явився на українських землях на початку XX ст., коли третьою Державною думою Російської імперії був прийнятий пакет страхових законів. Партія більшовиків, керуючись класовою теорією диктатури пролетаріату, намагалася спрямувати економічні вимоги робітників у галузі соціального страхування у русло політичної боротьби за повалення самодержавства. Для цього більшовики не скупилися на соціальні обіцянки для пролетаріату, класу, що становив їх соціальну опору у боротьбі за владу. Більшовики стверджували, що соціальне страхування, яке відповідає інтересам робітників, можливе лише за умови втілення в життя принципів диктатури пролетаріату [61].

Однак, захопивши владу, більшовики відмовилися від багатьох своїх популістських гасел. Найголовнішим їх завданням було не стільки проведення реформування соціального страхування на основі ленінської страхової програми, скільки бажання продемонструвати перед робітниками готовність здійсню-

вати такі реформи. Заперечуючи еволюційний шлях розвитку, правляча партія приступила до соціальних експериментів революційними методами. На різних етапах існування радянської держави партія більшовиків намагалася пристосувати соціальне страхування до комуністичної доктрини суспільного розвитку.

З проголошенням Україною незалежності постало питання про утворення самостійної системи соціального страхування. Кабінет Міністрів і Федерація незалежних профспілок України в 1991 році приймають спільну постанову „Про управління соціальним страхуванням в Україні", створюється Фонд соціального страхування як самостійна одиниця. У грудні 1993 р. Верховна Рада України схвалила Концепцію соціального забезпечення населення України, згідно з якою „система конкретних форм соціального забезпечення населення включає: матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або повної непрацездатності та соціальну допомогу непрацездатним і малозабезпеченим громадянам".

У наступні роки відбулися значні зміни в системі соціального страхування. Великий вплив на це мала прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України, яка визначала основні засади соціальної політики держави. Стаття 3 Конституції закріплює соціальну спрямованість політики України. У статтях 46, 48 і 49 визнається право громадян на достатній життєвий рівень для себе і для своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, а також право громадян на соціальний захист за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника та в інших випадках, передбачених законом. Конституція покладає на державу обов'язок створювати необхідні умови для реалізації цього права [9].

Соціальний захист має ряд ознак: по-перше, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів; по-друге, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства; по-третє, кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, пе-

редбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування.

Соціальне забезпечення можна визначити як організаційно-правову діяльність держави, спрямовану на матеріальне забезпечення осіб, які не мають виходу на ринок праці, не застраховані в системі загальнообов'язкового соціального страхування, зазнали соціального ризику, внаслідок чого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців. Суттю соціального забезпечення є діяльність держави щодо надання особі гарантованого законом мінімуму засобів до існування для забезпечення достатнього рівня життя [15].

Соціальна допомога за своєю суттю є адресною, тому що надається лише тим, хто її потребує. Соціальний захист на засадах адресності є загальноприйнятою практикою в країнах Західної Європи. Через соціальну допомогу соціальний захист виконує свою лікувальну, реабілітаційну функцію, яка полягає в тому, щоб допомогти людям, котрі потрапили в скрутну життєву ситуацію, вберегтися від зубожіння

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що соціальний захист, основним елементом якого є соціальне страхування має на меті дати кожному члену суспільства, незалежно від соціального статусу, національної або расової приналежності, можливість вільного розвитку, реалізації власних здібностей, а також підтримання стабільності в суспільстві, тобто запобігання соціальній напруженості, яка виникає через майнову, расову, культурну, соціальну нерівність та виявляє себе у страйках, актах громадянської непокори, сутичках між певними групами населення.

1.2. Науково-методичні аспекти засади здійснення соціального страхування та пенсійного забезпечення

Розвиток індустріалізації та формування робітничого класу, який існує

виключно за рахунок доходів від своєї праці, та, пов'язане з цим, утвердження найманої праці, як постійного явища соціальної економічної системи держави, сукупно обумовили початок практичної реалізації ідеї страхування трудової частини населення від ризиків зменшення чи втрати доходу від власної праці, що інтерпретовані як соціальні.

На сьогодні, загальновідомим є юридичне трактування соціального ризику, як законодавчо визначену ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або доходу через існування об'єктивних, соціально значимих причин. Так, вони (соціальні ризики): мають об'єктивний характер, наступають незалежно від волі особи; виникнення цих обставин завжди впливає на матеріальний, життєвий рівень особи; закріплені у законодавстві, їх перелік вичерпний, тобто розширеному тлумаченню не підлягають; є підставою для призначення того чи іншого виду соціального забезпечення, тобто є обов'язковою частиною юридичного складу, який спричиняє виникнення, зміну або припинення соціально-забезпечувальних правовідносин.

Неможливість забезпечення внаслідок хвороби, інвалідності, безробіття, через які працівник не може брати участі у виробничому процесі і, таким чином, позбавляється заробітної плати, є для окремого індивіда випадковістю, а в цілому для економіки це явище постійне й масове.

Через дану обставину, як зазначають О. Безкровний та О. Зоря, соціальні ризики піддаються кількісній оцінці і прогнозу, як з позиції ймовірності настання ризикових ситуацій (чисельність інвалідів, хворих, пенсіонерів), так і з позиції їх вартісних параметрів (середній вік настання інвалідності, встановлений законом пенсійний вік). Зважаючи на суспільний характер виникнення, загальновизнаним є той факт, що захищатися від соціальних ризиків індивідуально у більшості випадків неможливо [4].

Класифікація соціальних ризиків може проводитись за різним критеріями, однак при цьому, на наше переконання, обов'язковим є оцінка їх видів крізь призму впливу на функціонування окремих видів соціального захисту (рис. 1.1).

Виступаючи фінансовою категорією, що виражає сукупність економічних

відносин, пов'язаних і процесом розподілу та перерозподілу ВВП в контексті формування і використання фінансових ресурсів для підтримки громадян у разі втрати працездатності, соціальне страхування втілює ряд притаманних йому функцій (рис. 1.2).

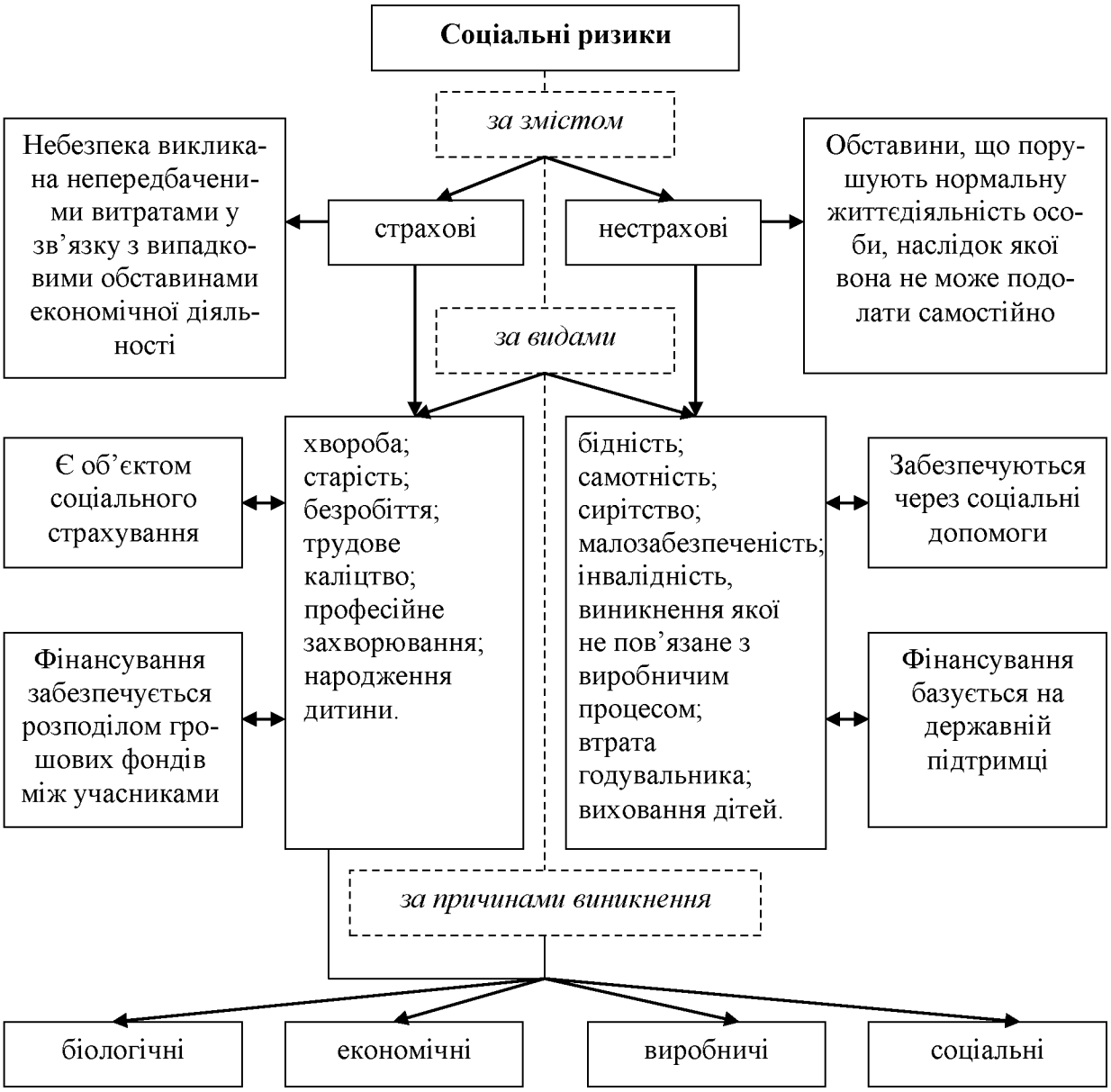

Рис. 1.1. Класифікація соціальних ризиків за умовами виникнення та особливостями захисту від них

Рис. 1.2. загалом підтримує спільну думку значного кола науковців, які в системі соціального страхування виділяють дві основні функції – розподільчу та контрольну.

Одночасно, важливою є й загальна позиція тих вчених, що вказують на

значно ширший діапазон функціональних можливостей соціального страхування, доповнюючи зміст основних функцій системи рядом взаємопов'язаних підфункцій, кожна з яких має свої, властиві тільки їй, форми прояву.

Рис. 1.2. Склад та напрямки втілення функцій соціального страхування

Проаналізувавши дані підходи, а також врахувавши наслідки реалізації існуючих функції, вважаємо необхідним наголосити на винятковій важливості

ефективної реалізації їх економічної складової, яка зважаючи на спектр форм її прояву, пов'язана із забезпеченням процесу вирівнювання життєвих рівнів громадян різних соціальних груп утворюючи, при цьому, не лише економічну, а в повній мірі соціально-економічну підфункцію соціального страхування [57].

Фінансовий аспект соціального страхування, реалізацію якого й забезпечують відповідні страхові установи, обумовлює необхідність виникнення та функціонування окремих груп фінансових відносин між різними суб'єктами в центрі яких виступають фонди соціального спрямування. Упорядкований механізм реалізації фінансових відносин в сфері соціального страхування та пенсійного забезпечення відображено на рис. 1.3.

*Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування на випадок безробіття

Рис. 1.3. Схема взаємозв'язків в системі державного соціального страхування

Систематизована на рис. 1.3. сукупність фінансових відносин наголошує

на наявності значного кола учасників системи соціального страхування. При цьому, наголошуємо на можливості умовного поділу суб'єктів соціального страхування на три групи, а саме: суб'єкти, які формують бюджети соціальних фондів; особи, на користь яких розподіляються видатки фондів соціального спрямування; установи, які регулюють і контролюють процес здійснення державного соціального страхування. Таке групування дає підстави зробити висновок, що при одночасній необхідності функціонування державних органів регулювання та управління соціальним страхуванням саме своєчасне і ефективне наповнення бюджетів Фондів соціального страхування створює фінансову основу для виконання ними своїх функцій, що полягають у якісному соціальному захисті застрахованих осіб.

Аналіз джерел формування та напрямків використання коштів державних цільових фондів є одним з найважливіших елементів оцінки фінансових відносин між такими фондами (страховиками) з однієї сторони та робото-давцями (страхувальниками) і працівниками (застрахованими особами) з іншої, при здійсненні кожного з видів державного соціального страхування [21] (рис. 1.4).

Дослідження законодавчо окресленого кола основних платників страхових внесків з приводу державного соціального страхування підтверджує наявність двох основних груп платників: ті, хто здійснюють сплату в обов'язковому порядку і ті, хто страхуються на добровільних засадах.

Одночасно чинне законодавство свідчить, що для платників роботодавців величина нарахованих страхових внесків збільшує розмір витрат і прямо впливає на результат їх діяльності.

Систематизуючи здійснені дослідження щодо формування бази обчислення страхових внесків в системі соціального страхування, слід зупинитися на тому, що в останні роки чується багато критики відносно недостатньої ефективності використання в ролі такої саме фонду оплати праці, коли мова йде про роботодавців (страхувальників). При цьому, слід зазначти, що встановлення розмірів страхових тарифів та їх коригування в залежності від особливостей здійснення окремих видів соціального страхування також перебуває в компетенції

органів законодавчої влади шляхом затвердження відповідних нормативних документів.

Рис. 1.4. Джерела фінансування Фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування

За новітній період функціонування вітчизняної системи загальнообов'язкового державного соціального страхування розміри ставок для розрахунку страхових платежів не відзначалися стабільністю і по різному змінювалися в розрізі окремих видів страхування. При цьому, до цих пір тривають спроби оптимізувати розмір страхового тарифу по окремих видах соціального страху-

вання, оскільки даний процес є достатньо складним і вимагає використання цілого комплексу актуарних розрахунків. Однак, такі розрахунки мають обов'язково базуватись на діючих принципах соціального страхування, в першу чергу – принципах економічної обґрунтованості та соціальної справедливості.

Охарактеризовані вище категорії та суб'єкти страхових відносин, сукупно являють собою фінансовий механізм здійснення державного соціального страхування, що наведений на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Фінансовий механізм регулювання процесу здійснення державного соціального страхування та пенсійного забезпечення

В цілому, слід зауважити, що створення ефективної системи соціального захисту населення, що розрахована не тільки на ті категорії, які безпосередньо

потребують захисту, а й на максимальне стимулювання розвитку економіки та трудових зусиль кожного працездатного члена суспільства є актуальною проблемою сьогодення. Саме тому соціальна політика, на наше переконання, має бути насамперед спрямованою на створення належних умов для довготермінового збільшення доходів найманих працівників та підприємств-роботодавців, як вихідних джерел забезпечення всіх категорій громадян.

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНА ПРАКТИКА РОЗРАХУНКІВ СУБ'ЄКТІВ БІЗНЕСУ ЗА СОЦІАЛЬНИМ СТРАХУВАННЯМ ТА ПЕНСІЙНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ

2.1. Фінансовий механізм розрахунків в системі пенсійного забезпечення та його аналіз

Приватне акціонерне товариство ХХХ (далі ХХХ), на матеріалах якого виконувались дослідження, створене та діє на підставі норм Цивільного кодексу України та інших актів законодавства у відповідності до рішення учасників товариства, є юридичною особою за законодавством України і користується всіма наданими законодавством правами, у т. ч. має печатку та штампи з власним найменуванням. Метою діяльності ХХХ є отримання прибутку на основі задоволення потреб громадян, підприємств, установ та організацій у продукції, товарах, послуг, які виробляються та надаються в межах діяльності, обумовленої Статутом.

З метою проведення аналізу фінансового стану ХХХ слід розглянути сукупність показників, що характеризують: майновий стан, фінансову стійкість, ліквідність та платоспроможність, фінансові результати і рентабельність, ділову активність підприємства, дебіторську та кредиторську заборгованість підприємства. Розрахунок даних показників здійснюється на основі інформації з річної фінансової звітності (додатки: А1, А2, А3).

Оцінка майнового стану ХХХ, що є важливим напрямом загальної оцінки його фінансового стану можливо здійснити на основі вивчення інформації бухгалтерського балансу. Детальне вивчення складу та структури активів підприємства вимагає їх оцінку та поділ за різними класифікаційними напрямками, серед яких характер обороту, форма активів, сфера розміщення та джерела (табл. 2.1, додаток Б1).

Розрахункові дані свідчать про зміни майнового потенціалу підприємства в, загалом, позитивному напрямку. Так за період 2020 – 2022 рр. загальна вар-

тість майна ХХХ збільшилась з 23830,3 тис. грн до 27117,3 тис. грн. Дане зростання забезпечив виключно приріст оборотних активів підприємства, тоді коли його необоротні активи стабільно зменшувались, що наочно демонструє рис. 2.1.

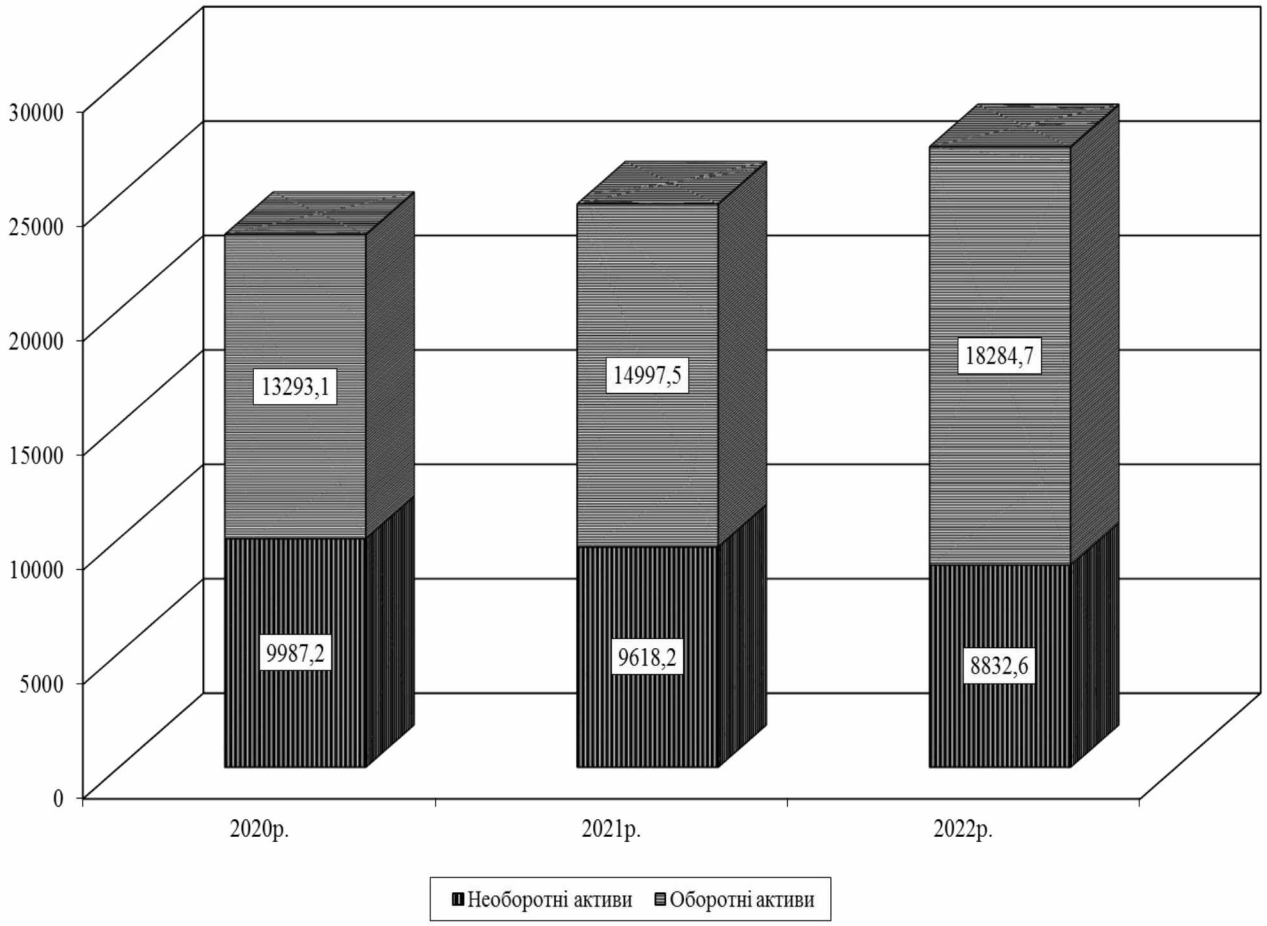

Рис. 2.1. Динаміка зміни обсягів окремих видів активів ХХХ за 2020 – 2022 рр., тис. грн

Визначення джерел формування капіталу підприємства є важливою складовою аналізу фінансового стану підприємства (табл. 2.2, додаток Б2).

Дані табл. 2.2 підтверджують факт збільшення загальної величини капіталу ХХХ за період 2020 – 2021 років на 1335,4 тис. грн, або на 5,7 %. Таке зростання обсягів пасивів підприємства забезпечив, майже виключно, приріст власного капіталу. За період наступних 2021 – 2022 рр. капітал, продовжував збільшуватися, а величина такого приросту склала 2501,6 тис. грн (10,2 %). Такий

приріст тепер в більшій вже забезпечило збільшення обсягу зобов'язань підприємства, що графічно доводить рис. 2.2.

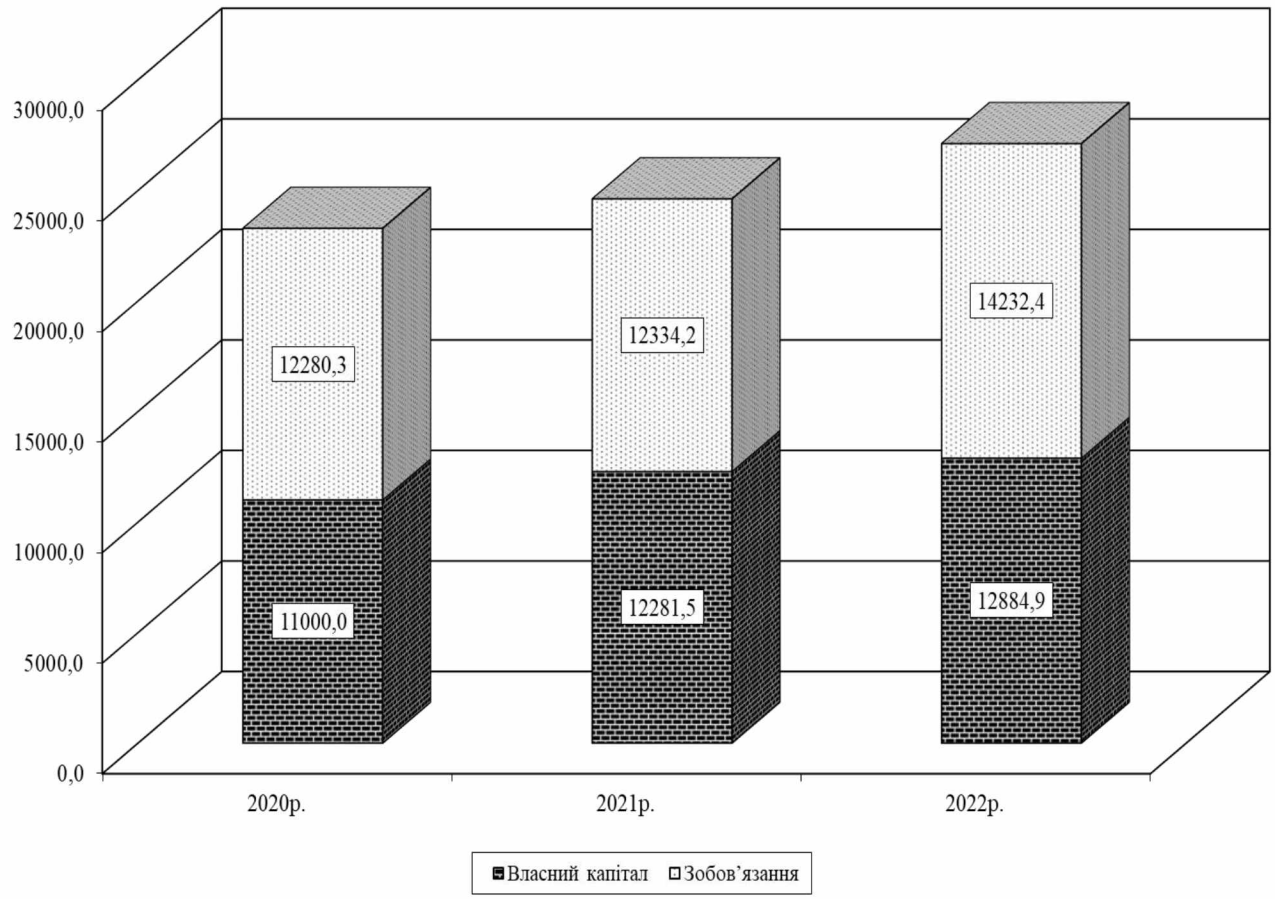

Рис. 2.2. Динаміка зміни обсягів окремих видів пасивів ХХХ за 2020 – 2022 рр., тис. грн

Фінансова стійкість ХХХ, як і інших господарюючих суб'єктів залежить від розміщення його активів та джерел формування капіталу і характеризується, насамперед, співвідношенням між обсягами власного капіталу і зобов'язань. Виконані розрахунки (табл. 2.3, додаток Б3) свідчать про загальне зростання до цього достатньо середнього рівня фінансової стійкості ХХХ за показниками структури джерел формування капіталу. Так, фактичне значення коефіцієнта автономії вказує на те, що на кінець 2022 року питома вага власного капіталу у валюті балансу становить 47,5 %, що на 0,2 пункти вище порівняно з 2020 роком, хоча в 2021 р. цей показник становив 49,9 пункти. Коефіцієнт концентрації залученого капіталу за останні три роки відповідно зменшився з 0,527 до 0,501, а потім зріс до 0,525 і підтверджує наявність достатньо високого рівня залежно-

сті від кредиторів. Окремо, динаміку показників фінансової стійкості підтверджують розрахунки здійснені в табл. 2.4 (додаток Б4).

За результатами розрахунків проведених в табл. 2.4 відмічаємо факт одночасно збільшення за 2020 – 2022 рр., як запасів ХХХ, так і його власних оборотних коштів при не стабільній зміні розмірів короткострокових кредитів. При цьому, навіть випереджаючі у абсолютному та відносному виразах, в 2021 р., темпи збільшення саме власних оборотних коштів все ж не забезпечили покращення типу фінансової стійкості підприємства, який останні три роки залишався кризовим, що графічно відображає рис. 2.3.

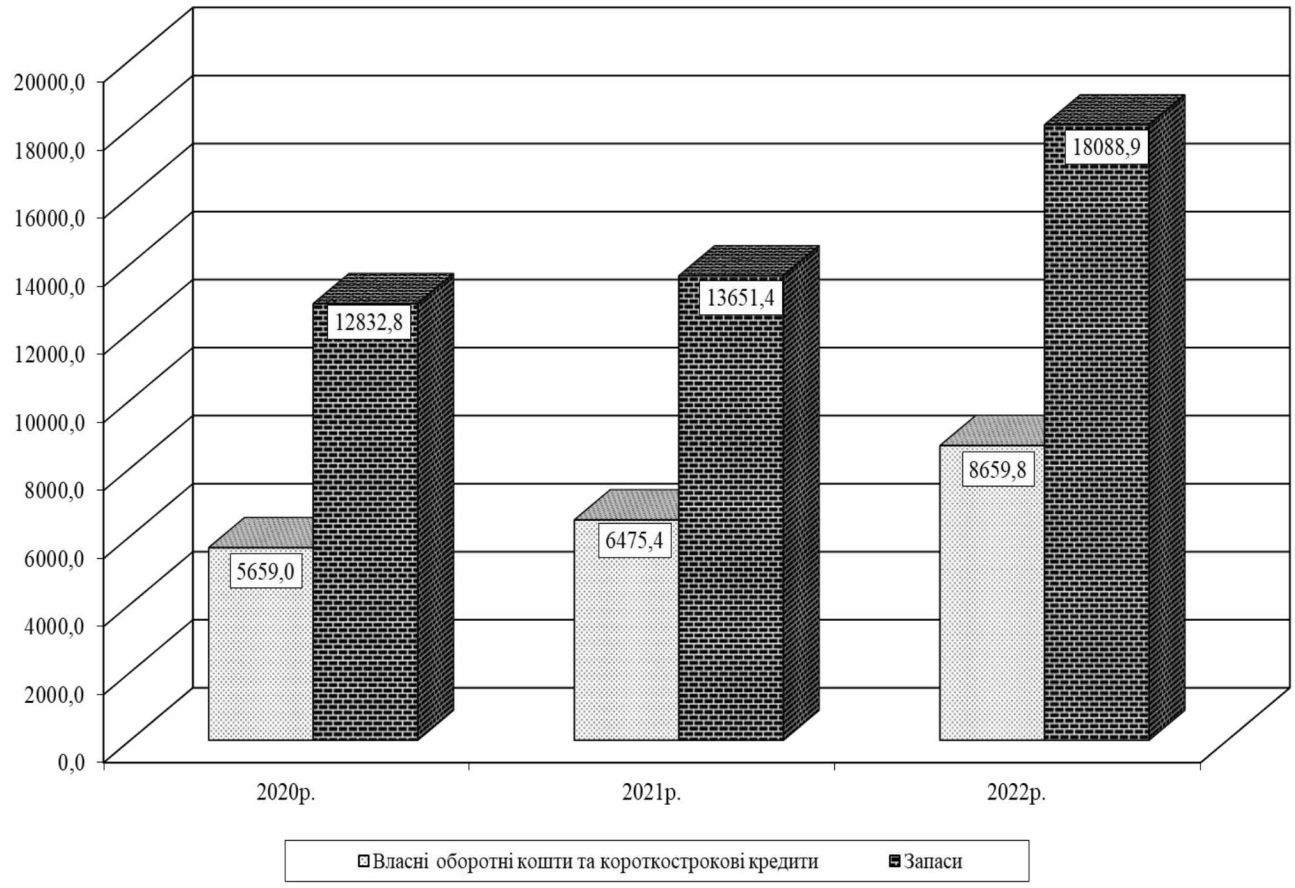

Рис. 2.3. Динаміка зміни обсягів запасів ХХХ та джерел їх покриття за 2020 – 2022 рр., тис. грн

Ліквідність ХХХ, як і інших суб'єктів під-приємницької діяльності – це його здатність швидко продати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань. Рівень ліквідності активів пов'язаний із часом, необхідним для перетворення їх у грошові кошти (табл. 2.5, додаток Б5). Аналіз даних табл. 2.5 сві-

дчить про нестабільність платіжних можливостей ХХХ за період останніх трьох років. Так за період 2020 – 2022 рр. високоліквідних активів було недостатньо для покриття найбільш термінових зобов'язань. Поряд з цим слід відмітити недостатність (окрім 2021 р.) середньоліквідних активів для покриття середньо ліквідних активів, а також повну відсутність в ХХХ довгострокових зобов'язань.

Оцінка фінансових результатів є одним із найважливіших напрямів оцінки ефективності виробничо-фінансової діяльності підприємств (табл. 2.6, додаток Б6). Результат такої оцінки свідчить про негативний момент в діяльності ХХХ, що полягає в нестабільності його фінансових результатів за останні три роки. Так, величина чистого прибутку на підприємстві за період 2020– 2021 рр. збільшилась з 1022,5 тис. грн до 1281,4 тис. грн, або майже на двадцять відсотків. За наступний 2022 р., в зв'язку з військовим станом та значним спадом в економіці, загалом, і в аграрному секторі, зокрема, ситуація змінилась в негативну сторону – розмір чистого прибутку зменшився більше ніж на половину і встановився на рівні 603,3 тис. грн, про що наочно свідчить рис. 2.4 (додаток Б7)

Загалом аналіз фінансового стану підприємства, за окремими показниками засвідчив його нестабільність. Тому підприємство має звернути увагу на усунення поточних проблем і розвиток позитивних тенденцій, зокрема для того щоб забезпечити гарантії своєчасних розрахунків з найманими працівниками та державою.

Система державного соціального страхування в Україні була створена для економічного захисту кожної людини у зв'язку зі старістю, тимчасовою втратою працездатності, безробіттям, нещасним випадком на виробництві. З метою підвищення ефективної роботи системи соціального державного страхування, спрощення відносин платників з фондами державного страхування, збільшення фінансових надходжень та вирішення проблем фінансування витрат було прийнято Закон України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування", яким було починаючи з 1 січня

2011 року введено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі ЄСВ), який замінив усі інші обов'язкові соціальні внески: на пенсійне страхування, на страхування від безробіття, на страхування тимчасової втрати працездатності і на страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Інструментом забезпечення соціального страхування є державні позабюджетні фонди, головним завданням яких є захист прав людини та забезпечення стандартів споживання при настанні страхового випадку (втрати роботи, досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній непрацездатності). Діяльність цільових державних позабюджетних фондів, серед яких, у відповідності з чинним законодавством України, на сьогоднішній день, зокрема функціонують Пенсійний фонд та Фонд соціального страхування на випадок безробіття. Хоча ще до початку 2023 року функціонував Фонд соціального страхування.

Аналіз джерел формування та напрямків використання коштів фондів соціального страхування є одним з найважливіших елементів оцінки фінансових відносин між такими фондами та досліджуваним підприємством при здійсненні всіх видів державного соціального страхування їх працівників. ХХХ формує фінансові відносини з державними цільовими фондами, що включають процеси розрахунку страхових внесків як на витрати по оплаті праці роботодавцем, так і на доходи окремих найманих працівників.

Важливим елементом фінансових відносин підприємства з органами державного соціального страхування загалом, є визначення об'єкта для нарахування страхових внесків. Встановлення розмірів страхових тарифів, та їх коригування в залежності від особливостей здійснення окремих видів соціального страхування перебуває в компетенції органів законодавчої влади, шляхом затвердження, відповідних нормативних документів. Зміни розмірів страхових тарифів за останні п'ять років відображено в табл. 2.7 (додаток В1).

Коментуючи інформацію, наведену в табл. 2.7 слід зазначити, що з прийняттям Закону України „Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування", який введений в дію з 1 січня

2011 року, кардинально змінився механізм нарахування страхових внесків. Відтепер на місце нарахувань і утримань до окремих Фондів соціального страхування прийшов єдиний внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, тобто розрахунок за одним тарифом і відповідно, одним платежем до фіскальних органів, які далі перерозподіляють його між бюджетами окремих соціальних фондів

Крім зазначеного вище єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, формування бюджетів фондів соціального страхування здійснюється за рахунок ряду джерел, регламентованих базовим законодавчим актом в даній сфері. Схематично перелік даних джерел відображено на рис. 2.5 (додаток В2).

Аналітична оцінка процесів формування бюджетів соціальних фондів здійснюється на основі опрацювання інформаційної бази, яка у 2020 р. формувалася у вигляді щомісячного Звіту про суми нарахованої заробітної плати (доходу, грошового забезпечення, допомоги, надбавки, компенсації) застрахованих осіб та суми нарахованого єдиного внеску на загальнообов`язкове державне соціальне страхування (додаток Г1).

Слід зазначити, що починаючи з 2021 року, у відповідності до Наказу КМУ № 4 від 13.01.2015 р. зі змінами затвердженими Постановою КМУ № 773 від 15.12.2020 р. „Про затвердження форми Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску і Порядку заповнення та подання податковими агентами Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску" дана форма податкової звітності скасовується. Відтепер інформація про нарахування і сплату Єдиного соціального внеску відображається в Податкового розрахунку сум доходу, нарахованого (сплаченого) на користь платників податків - фізичних осіб, і сум утриманого з них податку, а також сум нарахованого єдиного внеску (додатки: Г2, Г3).

Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. В досліджуваній ХХХ починаючи з 2011 р., страхові внески до Пенсійного фонду стали частиною Єдиного соціального внеску (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Динаміка нарахування страхових внесків до Пенсійного фонду у ХХХ за 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2021 р. у % до 2020 р.	2022 р. у % до 2021 р.
1	2	3	4	5	6
1. Середньооблікова чисельність працівників – за страхованих осіб, чол	19	14	15	73,7	107,1
2. Сума нарахованої заробітної плати, оплати допомоги по тимчасовій непрацездатності, допомоги в зв'язку з вагітністю та пологами та додаткової бази нарахування єдиного внеску – всього, грн в. т. ч:	1553340,76	1672832,11	1267725,71	107,7	75,8
- роботодавцем найманим працівникам;	1463992,48	1567895,22	1214824,39	107,1	77,5
- підприємством для працюючих інвалідів	67889,33	85982,33	79100,00	126,7	92,0
- додаткова база нарахування	21458,95	18954,56	98823,36	88,3	в 6,2 р.
3. Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	6421,02	9332,71	7042,92	145,3	75,5
4. Ставка ЄСВ, % в. т. ч:					
- для роботодавців	22,0	22,0	22,0	100,0	100,0
- для підприємств працюючих інвалідів	8,41	8,41	8,41	100,0	100,0
- для додаткової бази нарахування	22,0	22,0	22,0	100,0	100,0
5. Частка ЄСВ, як перерозподіляється до Пенсійного фонду, %	85,62	85,62	85,62	100,0	100,0
6. Загальна сума нарахованого ЄСВ за тарифом підприємства, грн	341734,97	368023,06	293751,51	107,7	79,8
7. Страхові внески до ПФ[1] за тарифом підприємства, грн	292593,48	315101,35	251510,04	107,7	79,8

[1]обчислюється як добуток нарахованого на підприємстві ЄСВ і відповідної частки його перерозподілу визначеної чинним законодавством до Пенсійного фонду (ПФ)

Здійснені в табл. 2.8 аналітичні розрахунки вказують на той факт, що у ХХХ розмір страхових внесків до Пенсійного фонду за досліджуваний період характеризувався не стабільними тенденціями змін. Так, за період 2020 – 2021 рр. страхові внески до Пенсійного фонду, як частини ЄСВ, збільшились з 292593,48 грн до 315101,35 грн, або на 7,7 %, а за наступні два роки, навпаки, відмічаємо зменшився розміру надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду від підприємства на 20,2 %. Такі зміни обумовлюються одночасною дією двох факторів: чисельності найманих працівників – застрахованих осіб та розміру їх середньомісячної заробітної плати. При цьому, слід вказати на незмінність, за досліджуваний період, пропорцій його перерозподілу між окремими структурами системи соціального страхування, яка мала місце починаючи з 2018 р. Серед вказаних факторів переважаючий вплив на загальну негативну динаміку за останній рік мало саме зменшення (з 9332,71 грн у 2021 р. до 7042,92 грн у 2022 р.) середньомісячної заробітної плати, яке нівелювало вплив фактору збільшення чисельності найманих працівників (з 14 осіб у 2021 р. до 15 осіб у 2022 р.), тоді як за минулий період зміни факторів впливу були протилежними. Графічно зроблені висновки доповнює рис. 2.6 (додаток В3).

Функціонування державного соціального страхування має забезпечувати водночас збереження та повне відновлення працездатності в активної частини населення, а також гарантування матеріальної підтримки особам, які втратили працездатність, з обумовлених причин. Це в свою чергу обумовлює розв'язання окремих аспектів соціального захисту, зокрема шляхом надання мінімально стабільного доходу працівникам, що з об'єктивних причин не можуть отримати його самостійно.

Визначений до сплати у ХХХ розмір ЄСВ підлягає розподілу між окремими видами соціального страхування і формує фінансову основу для подальшого соціального захисту застрахованих осіб з числа нинішніх або колишніх працівників підприємства.

Пенсійне страхування охоплює значну кількість громадян, а пенсійна система переобтяжена різними пільгами й виплатами. Через Пенсійний фонд від-

бувається фінансування, крім пенсій за віком, ще й пенсій за інвалідністю, у разі втрати годувальника, соціальних пенсій. Частина коштів на фінансування зазначених виплат поступає несвоєчасно, що призводить до затримки у виплаті пенсій. На надходження до пенсійного фонду України впливає високий рівень демографічного навантаження на працездатне населення (13,2 млн пенсіонерів на 15,6 млн платників внесків) – один з найвищих у Європі, а також наявність у значної частини застрахованих осіб пільг щодо сплати внесків та низька заробітна плата, яка у четвертої частини працюючих нижча від прожиткового мінімуму. Ці фактори посилюють незбалансованість солідарної системи, стримують запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування та негативно впливають на розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

2.2. Оцінка рівня функціонування загальнообов'язкового державного соціального страхування

Система соціального захисту безробітних є невід'ємним елементом державної політики всіх розвинених країн. страхування на випадок безробіття є невід'ємним елементом загальної системи соціального страхування. В Україні, на сьогоднішній день, загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття загалом передбачає новий механізм підтримки доходів безробітних, яким встановлено залежність одержання допомоги по безробіттю від внеску застрахованої особи, а саме від сплати страхових внесків і страхового стажу. Однак постійні тенденції, пов'язані із зміною страхових тарифів, зростаючі витрати підприємств на оплату праці та кардинальні зміни в механізмах нарахування страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття (далі ФСС НВБ) зумовлюють необхідність дослідження даного процесу в умовах господарської діяльності ХХХ (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Динаміка справляння внесків до ФСС НВБ у ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+, -)			
				2021 р. від 2020 р.		2022 р. від 2021 р.	
				абсолютне, грн	відносне, %	абсолютне, грн	відносне, %
Чисельність застрахованих осіб (працівників), чол.	19	14	15	-5	-26,3	1	7,1
Середньомісячна заробітна плата на підприємстві, грн	6421,02	9332,71	7042,92	2911,69	45,3	-2289,79	-24,5
Фактичні витрати на оплату праці, на які нараховуються страхові внески, грн	1553340,76	1672832,11	1267725,71	119491,4	7,7	-405106	-24,2
Страховий тариф підприємства для нарахування страхових внесків, %[1]	1,07	1,07	1,07	0	0,0	0	0,0
Визначено до сплати страхових внесків, грн	16620,75	17899,30	13564,67	1278,55	7,7	-4334,63	-24,2

[1]розраховано автором як добуток страхового тарифу для роботодавців – 22,0 % і частки за якою перерозподіляється ЄСВ до ФСС НВБ (2020 - 2022 рр. – 4,81 %).

Розрахунки, здійснені в табл. 2.9 вказують на загальну тенденцію, що полягає в зростанні суми нарахованих у ХХХ страхових внесків до Фонду соціального страхування на випадок безробіття за період 2020 – 2021 рр. та відповідному зменшенні за наступні 2021 – 2022 рр.

Визначальним фактором, який забезпечив такі тенденції були зміни середньомісячної заробітної плати на підприємстві: спочатку приріст 45,3 % (2911,69 грн), а потім зменшення на 24,5 % (2289,79 грн) тоді коли середньооблікова чисельність штатних працівників навпаки у 2021 р. зменшилась – на 5 осіб порівняно з 2020 р., а у 2022 р. зросла на 1 особу. Одночасно, слід відмітити незмінність умовно розрахованого страхового тарифу для підприємств, зокрема ХХХ – 1,07%, що пояснюється законодавчо обумовленими змінами пропорцій розподілу сплачуваного ЄСВ. Графічно зроблені висновки доповнює рис. 2.7.

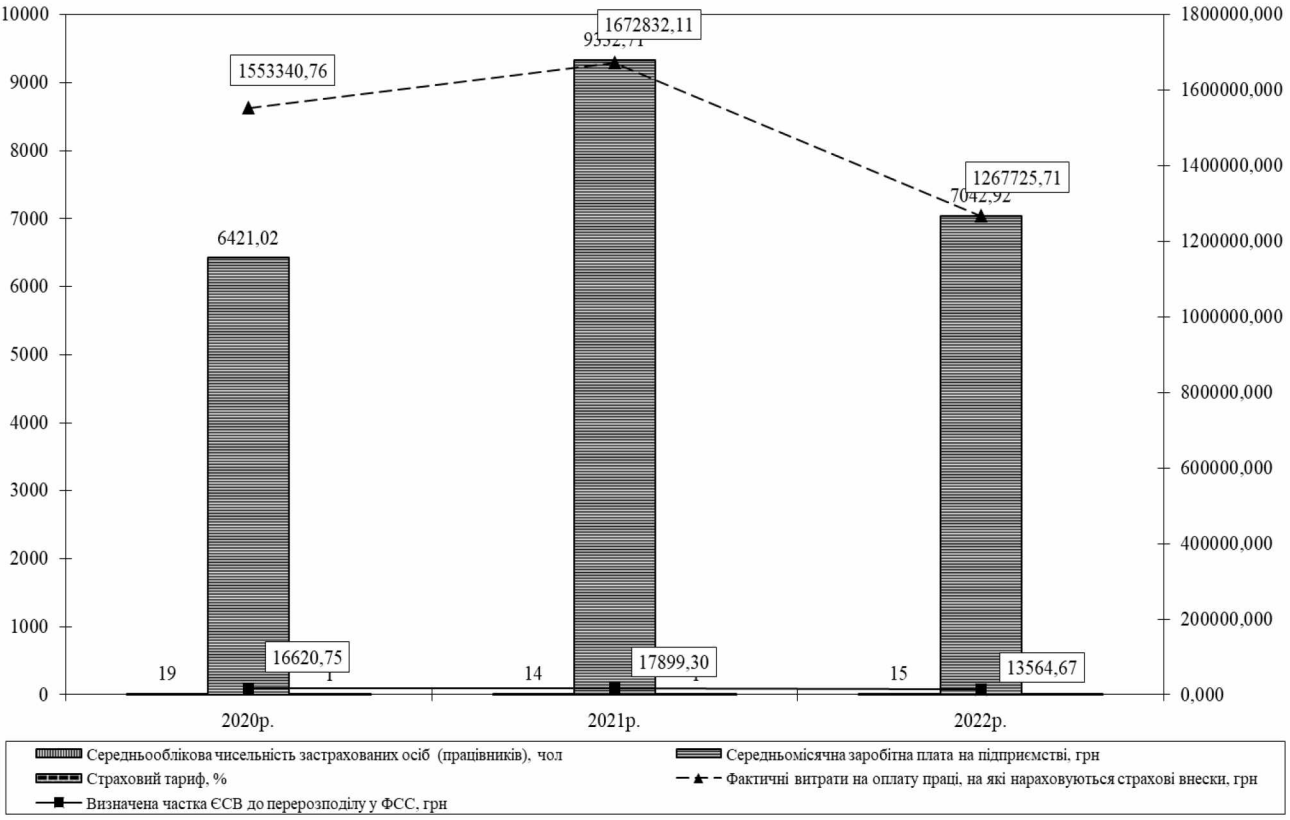

Рис. 2.7. Динаміка зміни параметрів та обсягів формування страхових внесків до ФСС НВБ ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Аналіз використання бюджетів ФСС НВБ різних рівнів вказує на переважаючу роль саме виплат щомісячних допомог по безробіттю в структурі видатків фонду для фінансування всього комплексу матеріального забезпечення та соціальних послуг, як стосовно всіх учасників даного виду соціального страхування, так і по відношенню до бюджетних установ та їх працівників.

Визначення розміру допомог, регламентується відповідними законодавчими актами, якими зокрема, визначено право застрахованих осіб, які втратили роботу з незалежних від обставин і визнані безробітними, на отримання такої допомоги протягом 360 календарних днів за кожні два роки.

Розмір середньомісячної допомоги з безробіття у більшості випадків, але не виключно залежить від страхового стажу застрахованих осіб: до 2 років – 50 %; від 2 до 6 років – 55 %; від 6 до 10 років – 70 %. Крім того, в залежності від тривалості безробіття дана допомога зменшується і виплачується у відсотках до

визначеного розміру: перші 90 календар-них днів – 100 %; протягом наступних 90 календарних днів – 80 %., у подальшому 70 %.

З однієї сторони досить низький рівень заробітної плати в окремих галузях економіки впливає на відносно невисокий рівень окремих допомог по безробіттю. Однак встановлене, на матеріалах досліджуваної установи, в останні роки зростання ж рівня заробітної плати пояснює збільшення середнього рівня потенційної допомоги по безробіттю.

З іншої на зростання сукупних виплат допомог по безробіттю нерозривне з таким явищем як збільшення чисельності працівників, які втратили постійне місце роботи. Причому втрата такого місця роботи часто пов'язана із зменшенням масштабів діяльності, тобто зниження обсягів виконуваних робіт і наданих послуг. Така ситуація однозначно вимагає активізацію діяльності, як ФСС НВБ так і самих безробітних в напрямку працевлаштуванням.

Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності як економічне поняття – це економічні відносини, пов'язані з розподілом і перерозподілом валового внутрішнього продукту з метою формування фінансових ресурсів, призначених для заміщення втраченої заробітної плати працівників внаслідок настання негативних наслідків впливу соціальних ризиків, а також надання їм необхідних послуг.

Схожим зі соціальним страхуванням з тимчасової втрати працездатності за своє природою є соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві, яке в Україні було започатковано з 2001 року. Законодавчі зміни, що розпочалися в 2016 р. були направлені на об'єднання двох, до цього окремо функціонуючих, структур – Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і Фонду соціального страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами пов'язаними з похованням застрахованих осіб у єдиний орган – Фонд соціального страхування (далі ФСС). Як наслідок починаючи з 2017 р. ЄСВ, що до цього окремо направлявся в частині соціального страхування від тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві перераховувався однією частиною до новоутвореної структури. В зв'язку з цим дослідження досягнутого рівня спра-

вляння страхових внесків у ХХХ до зазначених видів соціального страхування (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Динаміка нарахування страхових внесків ХХХ до ФСС, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Середньооблікова чисельність працівників-застрахованих осіб, чол	19	14	15
- приріст (зменшення) середньооблікової чисельності працівників, осіб	Х	-5	+1
- темп приросту (зменшення) середньооблікової чисельності працівників, %	Х	-26,3	+7,1
Середньомісячна заробітна плата, грн	6421,02	9332,71	7042,92
- приріст (зменшення) середньомісячної заробітної плати, грн	Х	2911,69	-2289,79
- темп приросту (зменшення) середньомісячної заробітної плати, %	Х	45,3	-24,5
Частка перерозподілу ЄСВ до ФСС, %	9,57	9,57	9,57
- приріст (зменшення) розміру частки перерозподілу,	Х	0,00	0,00
- темп приросту (зменшення) розміру частки перерозподілу, %	Х	-	-
Сукупні річні витрати на оплату праці з яких справляються страхові внески, грн	1553340,76	1672832,11	1267725,71
Загальна сума нарахованого ЄСВ, грн	341734,97	368023,06	293751,51
- приріст (зменшення) обсягів нарахованого ЄСВ, грн	Х	26288,09	-74271,55
- темп приросту (зменшення) обсягів нарахованого ЄСВ, %	Х	7,7	-20,2
Визначена частка ЄСВ до перерозподілу у ФСС, грн	32704,04	35219,81	28112,02
- приріст (зменшення) обсягів ЄСВ визначених до перерозподілу у ФСС внесків, грн	Х	2515,77	-7107,79
- темп приросту (зменшення) обсягів ЄСВ визначених до перерозподілу у ФСС внесків, %	Х	7,7	-20,2

Аналітичні дані табл. 2.10 вказують на те, що за період 2020 – 2021 рр. розміри страхових внесків до бюджету ФСС як частини ЄСВ від ХХХ збільшились на 2515,77 грн, або 7,7 %, винятково, за рахунок впливу зростання (на 2911,69 грн або 45,3 %) розміру середньомісячної заробітної плати, при одночасному зменшенні (на 5 осіб або 26,3 %) чисельності застрахованих осіб.

За наступні 2021 – 2022 рр. слід відмітити зменшення розмірів надходжень страхових внесків до ФСС від ХХХ, як в абсолютному, так і у відносному виразах. Таку тенденцію обумовило одночасне суттєве (на 2289,79 грн або

24,5 %), зменшення середньомісячної заробітної плати, що нівелювало позитивний вплив зростання (на 1 особу або 7,1 %) чисельності застрахованих осіб та нейтральній вплив незмінності величини частки перерозподілу ЄСВ до ФСС (9,57 %). Графічним відображенням зроблених висновків слугує рис. 2.8.

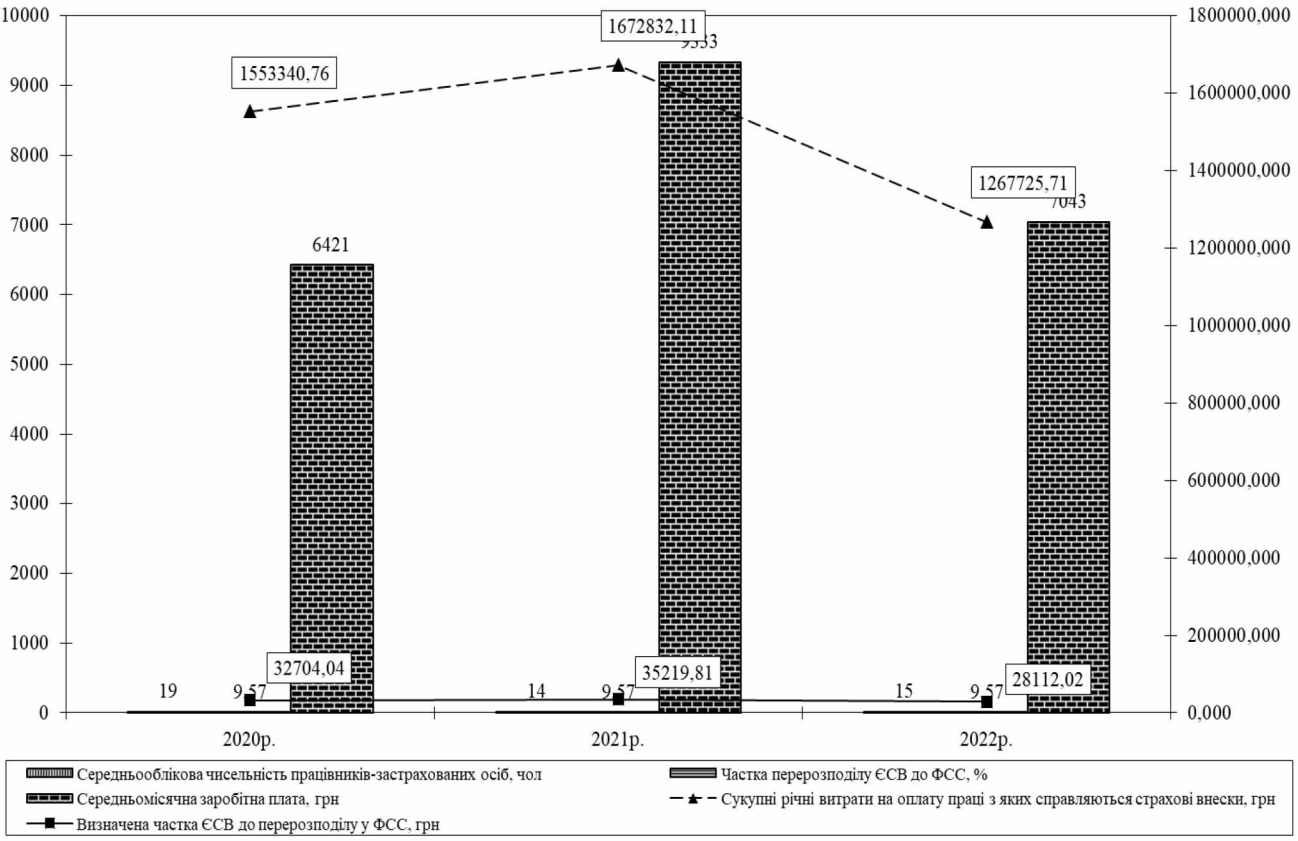

Рис. 2.8. Динаміка зміни параметрів та обсягів формування страхових внесків до ФСС від ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Підсумовуючи здійснені вище дослідження слід акцентувати увагу на наявності, особливо за період останніх двох років, позитивних тенденцій, що полягають у зростанні обсягів страхових внесків до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від досліджуваної ХХХ. Причому такі зрушення є позитивними в розрізі всіх видів соціального страхування та державних структур, які уособлюють процес функціонування даних напрямів соціального захисту населення на страхових принципах.

Кошти з яких формується бюджет ФСС шляхом постійно здійснюваних нарахувань на доходи роботодавців та застрахованих осіб, використовуються

безпосередньо для фінансування соціальних послуг та матеріального забезпечення особам, які мають в них потребу.

Допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке повністю або частково компенсує втрату заробітної плати (доходу), у разі настання в неї одного з таких страхових випадків:

1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

2) необхідності догляду за хворою дитиною (хворим членом сім'ї) тощо.

При цьому важливо зазначити, що не завжди компенсація втрати заробітку на період тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, що оформляється відповідним лікарняним листом, здійснюється в повному обсязі, а її розмір залежить від страхового стажу застрахованої особи.

Допомога на поховання виплачується рідним тільки в разі смерті найманого працівника, застрахованого в системі соціального страхування з тимчасової непрацездатності і її розмір, на відміну від оплат лікарняних при хворобі чи вагітності, не залежить від попереднього рівня заробітної плати (доходу) померлого і фіксованою величиною, яка щорічно затверджується відповідними нормативними документами. В свою чергу допомога при похованні застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні надається застрахованій особі у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом.

У відповідності до діючого на сьогодні порядку фінансування страхувальників-роботодавців для надання матеріального забезпечення найманим працівникам здійснюється районними, міжрайонними, міськими виконавчими дирекціями відділень Фонду в порядку, встановленому правлінням ФСС протягом десяти робочих днів після надходження заяви.

Аналітичне дослідження масштабів видаткової частини ФСС по відношенню до працівників ХХХ на підставі даних відповідної звітності „Звіту по коштах загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з

тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованнями" (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Склад, структура та динаміка використання страхових коштів ФСС у ХХХ, 2020 – 2022 рр., грн

Види матеріального забезпечення та соціальних послуг	2020 р.		2021 р.		2022 р.		Відхилення (+,-) 2022 р. від 2020 р.	
	сума, грн	питома вага, %	сума, грн	питома вага, %	сума, грн	питома вага, %	суми	питомої ваги
З тимчасової непрацездатності	8458,66	79,4	9458,66	79,4	6034,00	100,0	-2424,66	+20,6
По вагітності і пологах	-	0,0	2457,86	20,6	-	0,0	-	-
На поховання	2200,00	20,6	-	0,0	-	0,0	-2200,00	-20,6
Всього виплат	10658,66	100,0	11916,52	100,0	6034,00	100,0	-4624,66	Х

Результати аналітичних розрахунків табл. 2.11 свідчать про те, що за період досліджуваних 2020 – 2022 рр. в ХХХ стабільно наявним був лише один вид матеріального забезпечення – допомога по тимчасовій непрацездатності, розмір виплат за яким зростав у 2020 – 2021 рр. і, відповідно, зменшувався у 2021-2022 рр.. Тоді як випадкова (допомога по вагітності і пологах у 2021 р. та допомога на поховання у 2020 р.) наявність інших напрямів використання коштів даного виду соціального страхування пояснюється, в першу чергу, незначною чисельністю працівників на підприємстві (рис. 2.9).

Рис. 2.9 графічно підтверджує той факт, що за досліджуваний період у ХХХ стабільно зростає загальний обсяг витрат коштів на фінансування матеріального забезпечення та соціальних послуг передбачених даним видом соціального страхування. Таку позитивну тенденцію забезпечує виключно зростання обсягів домінуючого виду виплат – допомоги з тимчасової непрацездатності, що в значній мірі обумовлено зростанням рівня захворюваності найманих працівників підприємства. В той же час динаміка зміни обсягів виплат допомоги з тимчасової непрацездатності по вагітності і пологах та допомоги на поховання – не відзначалась стабільністю, оскільки була наявна лише в окремих періодах.

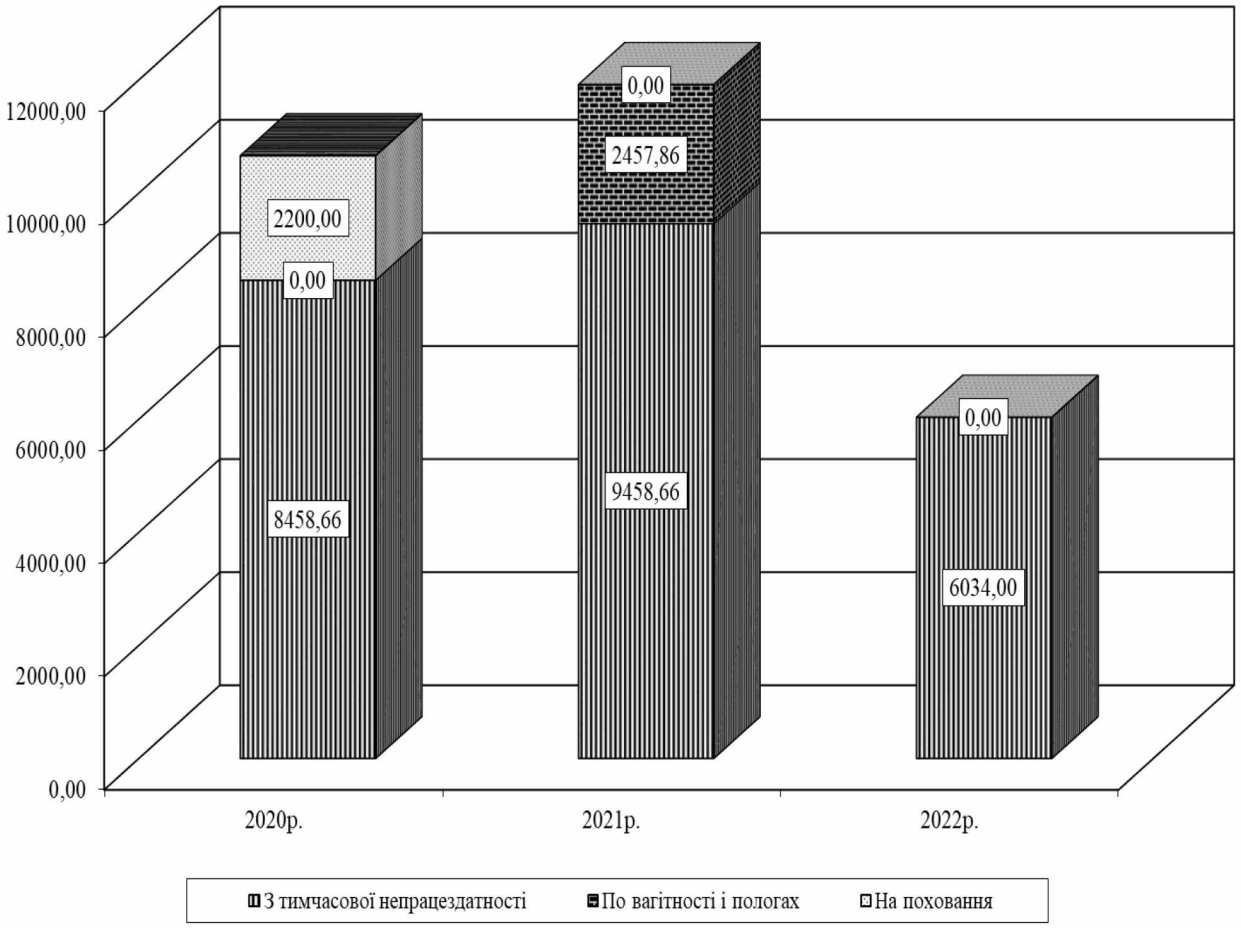

Рис. 2.9. Склад та динаміка виплат працівникам ХХХ, за рахунок коштів ФСС, 2020 – 2022 рр., грн

Відображений на рис. 2.9 факт домінування виплати допомоги по тимчасовій непрацездатності в загальному обсязі витрачених коштів ФСС у ХХХ вимагає подальшого дослідження параметрів нарахування даного виду матеріального забезпечення (табл. 2.12).

Аналіз даних табл. 2.12 за 2020 – 2021 рр. свідчить, одночасно, як про стабільне зростання, середньоденної заробітної плати найманих працівників ХХХ, так і про стабільність середньоденного розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності, тоді як за 2021 – 2022 рр. дані процеси змінились в негативну сторону. Так, середньоденна заробітна плата за період 2020 – 2021 рр. зросла із 305,76 грн до 444,41 грн, тоді як за наступні два роки зменшилась до 335,38 грн. В той же час, розмір середньоденної допомоги по тимчасової непрацездатності

збільшувався з 281,96 грн в 2020 р. до 429,94 грн у 2021 р. та відповідно зменшувалася до 317,58 грн у 2022 р.

Таблиця 2.12

Параметри нарахування допомоги по тимчасовій непрацездатності працівникам ХХХ, 2020 – 2022 рр.

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	Відхилення (+,-) 2020 р. від 2019 р.	Відхилення (+,-) 2021 р. від 2020 р.
Загальний розмір виплаченої допомоги по тимчасовій непрацездатності включаючи догляд за хворою дитиною, грн	8458,66	9458,66	6034,22	+1000,00	-3424,44
Кількість оплачених днів тимчасової непрацездатності, днів	30	22	19	-8	-3
Середньоденний розмір допомоги по тимчасовій непрацездатності, грн	281,96	429,94	317,58	+147,98	-112,36
Середньомісячна заробітна плата, грн	6421,02	9332,71	7042,92	+2911,69	-2289,79
Середньоденна заробітна плата на підприємстві*, грн	305,76	444,41	335,38	+138,65	-109,03
Частка середньоденна допомога у середньоденній заробітній платі, %	92,2	96,7	94,7	+4,5	-2,0

*розрахована за один робочий день

Динаміка розрахованого середньоденного розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності, порівняння якого із середньоденним заробітком, що є базою для призначення такої допомоги, загалом свідчить про те, що такий показник за досліджуваний період перебував в межах вісімдесяти дев'яноста відсотків, що свідчить про достатньо значний (до 8 років, а переважно, навіть більше 8 років) страховий стаж, що наочно підтверджує рис. 2.10.

Сформовані в бюджеті ФСС кошти на підприємстві також можуть використовуються за наступними напрямами: а) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності викликаною виробничою травмою (нещасним випадком на виробництві) до моменту відновлення працездатності або встановлення інвалідності; б) своєчасне та в повному обсязі відшкодовування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, ви-

плачуючи йому, або особам, які перебували на його утриманні належних витрат; в) сприяння створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому в разі настання нещасного випадку; г) організація цілеспрямованого та ефективного лікування потерпілого тощо.

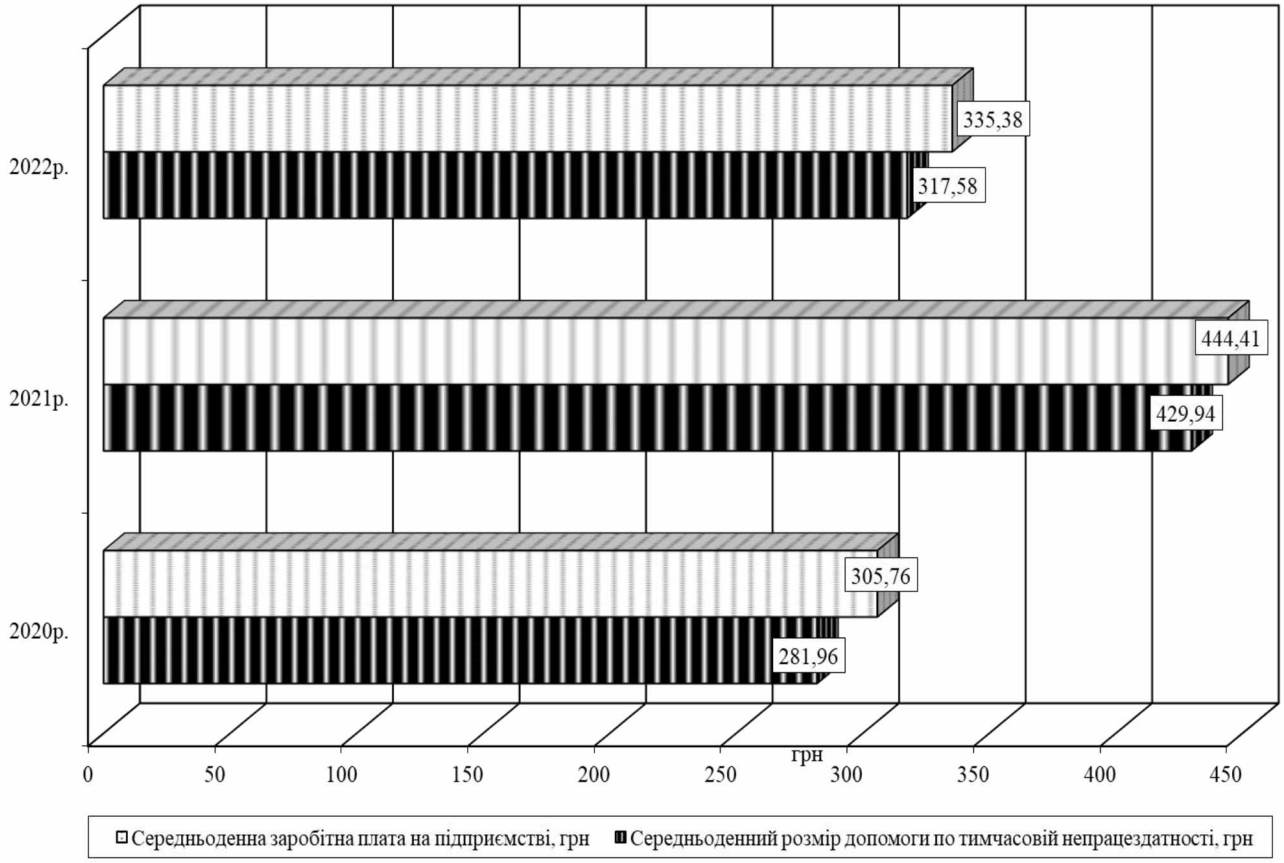

Рис. 2.10. Параметри здійснення виплат по тимчасовій непрацездатності в XXX, 2020 – 2022 рр., грн

РОЗДІЛ 3
ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗРАХУНКІВ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ТА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

3.1. Напрями підвищення рівня соціального захисту населення крізь призму удосконалення розрахунків за соціальним страхуванням

Становлення багаторівневої структури установ соціального захисту населення в Україні відбувається дуже складно, що можна пояснити нестачею ресурсів та відсутністю належної соціально-економічної результативності від діяльності органів соціального захисту. Механізм реформування системи соціального захисту передбачає наявність необхідних ресурсів, створення управлінських структур та вироблення відповідних рішень. Для забезпечення функціонування механізму перетворення системи соціального захисту необхідно здійснити ряд соціально-економічних реформ у державі.

Ринкова економіка сама по собі не може забезпечити справедливий розподіл доходів. Вона приводить до їх диференціації, в результаті чого частина населення опиняється за межею бідності. Цим породжується потреба у соціальному захисті.

Соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення; комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо).

Основою системи соціального захисту насе-лення є соціальне страхування та пенсійне забезпечення, а його метою є забезпечення високого та стабільного ступеня компенсації доходу працівника у випадках втрати працездат-

ності або роботи реабілітаційних заходів. Соціальне страхування виходить за межі системи соціального забезпечення, виконуючи не тільки реабілітаційну, а й профілактичну функцію. Воно вирішує також завдання, пов'язані із збереженням та відновленням здоров'я, профілактикою професійної захворюваності й виробничого травматизму. Основоположним принципом соціального страхування є страхова солідарність – між представниками різних професійних груп; між працюючими та безробітними; між здоровими та хворими людьми; між молоддю та літніми людьми.

Реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та пенсійного забезпечення громадян має відбуватися шляхом законодавчого визначення умов і порядку здійснення страхування; обов'язковості страхування всіх працюючих на умовах трудового договору (контракту), а також громадян, які постійно виконують свої службові обов'язки на інших передбачених законодавством умовах; надання права участі в загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні особам, які зайняті підприємницькою, творчою діяльністю тощо; обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних з наданням соціальних послуг та матеріального забезпечення в обсягах, передбачених законодавчими актами з окремих видів загальнообов'язкового страхування; солідарності й субсидування; цільового використання коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Реформування системи соціального страхування має здійснюватись на основі таких основних принципів, як відповідальність суспільства і держави за дбайливе ставлення до особистості громадянина та його потреб; державне гарантування реалізації застрахованими громадянами своїх прав, пов'язаних з отриманням соціальних послуг і матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; відповідальність страхувальника й страховика за забезпечення прав застрахованих громадян (осіб) та членів їх сімей; особиста відповідальність застрахованого громадянина за дбайливе ставлення до свого здоров'я й збереження працездатності.

Таким чином, метою реформування системи соціального страхування населення має бути: на основі соціального партнерства та самоврядування забезпечення реалізації застрахованим громадянам (особам) встановленої державної гарантії щодо захисту від соціальних та професійних ризиків, пов'язаних із втратою заробітку, місця роботи, здоров'я, а також ефективного використання страхових коштів під наглядом держави; створення стабільної фінансової системи, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також надходжень з бюджетних та інших джерел, передбачених законодавством.

В Україні обов'язкова форма соціального страхування є державною. В сучасний період більшість країн світу шукають оптимальні шляхи поліпшення соціального захисту населення. Одним із перспективних вважається розвиток обов'язкового недержавного соціального страхування, який передбачає масове залучення недержавних установ у цю сферу.

Добровільне соціальне страхування на відміну від обов'язкового здійснюється за волевиявленням особи, тобто, основним критерієм їх розмежування є залежність виникнення страхування від волі. Відповідно до прийнятих законів про окремі види загальнообов'язкового державного соціального страхування, ті особи, які не увійшли до кола застрахованих в обов'язковому порядку, мають можливість страхуватися добровільно в фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування. Правові наслідки зазначених норм – можливість здійснення добровільного соціального страхування суб'єктами, що провадять обов'язкове соціальне страхування. Такий підхід, в умовах створення системи соціального страхування, з економічної та організаційної точки зору виправданий. В практиці організацій систем соціального страхування випадки добровільного державного соціального страхування зустрічаються вкрай рідко.

Згідно змісту норм, з моменту написання заяви (підписання договору про добровільну участь у страхуванні) та сплати страхового внеску (або внесків за певний мінімальний період), особа вважається застрахованою, набуває прав та обов'язків застрахованих за загальнообов'язковим державним соціальним стра-

хуванням. Законодавець не встановлює особливі правила добровільного страхування, не передбачає вибірковості охоплення об'єктів страхування або іншого порядку забезпечення в разі настання страхового випадку. Волевияв-лення особи не розповсюджується на встановлення умов страхування, що є основною відмінною рисою добровільної форми соціального страхування від обов'язкової.

Використання єдиних принципів і норм для добровільної та обов'язкової форми соціального страхування, на нашу думку, є невдалим. Встановлений механізм страхування свідчить про існування лише двох відмінних рис – волі щодо участі у соціальному страхуванні та у порядку виникнення статусу застрахованої особи, яких недостатньо для ствердження факту існування в Україні добровільного соціального страхування.

З метою чіткого розмежування форм соціального страхування, добровільне соціальне страхування має регулюватися окремим нормативно-правовим актом. Той факт, що його здійснює страховик загальнообов'язкового державного соціального страхування, особливого правового значення не має. В умовах тривалого процесу становлення та формування системи соціального страхування, виконання функцій страховика, навіть доцільно, надати викону-вати фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування. В подальшому, ці функції мають перейти до недержавних соціальних страхових фондів – юридичних осіб, що утворюються і функціонують як результат спіль-них дій підприємців, працівників і осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, для здійснення добровільного соціального страхування, з метою підвищення рівня соціального забезпечення.

Соціальне страхування незалежно від сфери його застосування опирається на принципи забезпечення для деяких категорій осіб права вибору щодо участі в обов'язковому і добровільному чи лише добровільному страхуванні та добровільності страхування для осіб, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню з метою одержання додаткового чи підвищеного рівня матеріального забезпечення. Таким чином, добровільне соціальне страхування може

виконувати функції основної та додаткової форми соціального забезпечення.

Підставою для організації добровільного соціального страхування є соціальні ризики. Законодавче закріплення переліку соціальних ризиків, що визнаються державою як підстава для надання тих чи інших видів соціального забезпечення, відносять до суттєвих ознак системи соціального захисту. Однорідність страхових відносин добровільного та обов'язкового соціального страхування обумовлена соціальними ризиками. Основний зміст цих відносин – соціальне забезпечення в разі настання соціального ризику, є однаковим. Це особливо спостерігається в тих випадках, коли той самий об'єкт застрахований в обов'язковому та добровільному порядку, коли змінюється форма страхування відносно конкретних об'єктів страхування або умови страхування. У цих випадках змінюється не предмет, а метод правового регулювання суспільних відносин.

Не менш ваговим аргументом можливості існування добровільної форми соціального страхування є той факт, що до системи соціального захисту відносять системи соціального страхування, як встановлені державою, так і підконтрольні державним органам або такі, що функціонують, відповідно до встановлених норм, як результат спільних дій підприємців і працівників.

Головними критеріями відмежування соціального захисту від інших систем матеріального забезпечення є правові гарантії, встановлені державою.

Недержавні соціальні страхові фонди для здійснення добровільного соціального страхування можуть функціонувати на підставі принципів соціального партнерства – організаційно-правової основи державної системи соціального захисту. На відміну від обов'язкового соціального страхування, роль соціальних партнерів дещо інша. Держава не бере участі у формуванні страхових коштів безпосередньо. Роль держави складається з відповідної соціальної, інвестиційної, податкової політики: інвестуванні коштів в державні цінні папери, ліцензуванні діяльності недержавних соціальних страхових фондів та контролі за їх діяльністю (забезпечення гарантій), стимулюванні роботодавців щодо участі у добровільному соціальному страхуванні з метою підвищення рівня соціального

забезпечення. Участь у добровільному соціальному страхуванні повинна стимулюватися державою за рахунок податкових пільг або звільненні цих коштів від оподаткування, зарахування їх до валових витрат.

Як уже було сказано, основною метою соціального страхування в Україні є створення стійкої фінансової системи для економічного захисту людини у зв'язку з безробіттям, тимчасовою непрацездатністю, нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням, старістю за рахунок страхових внесків роботодавців та застрахованих осіб.

Від ефективності роботи системи соціального страхування залежить соціальна захищеність мільйонів громадян, гарантована Конституцією України.

На сьогодні система загальнообов'язкового державного страхування є складною щодо адміністрування соціальних зборів, обтяжливою для підприємств та неефективною з огляду на адміністративні витрати для забезпечення функціонування чотирьох діючих фондів.

Існує чимало суттєвих недоліків у діяльності фондів, обумовлених такими особливостями:

– по-перше, у системі соціального страхування накопичилися проблеми: чотири страхові фонди здійснюють схожі функції – реєстрацію платників страхових внесків, збір цих внесків, контроль за їх надходженням. Таке дублювання обтяжує й роботодавців, які мають звітувати перед чотирма фон-дами, подавати чотири платіжних доручення до банку, обслуговувати чотирьох контролерів. Навряд чи є потреба в кожному з фондів створювати власну систему персоніфікованого обліку відомостей про застрахованих осіб, якщо можна вдосконалити систему Пенсійного фонду для застосування її в інших видах соціального страхування. Діяльність саме Пенсійного фонду як уповноваженого органу можна пояснити тим, що він має організаційну, кадрову, програмно-технічну інфраструктуру та централізовану базу даних із 26 млн персональних справ застрахованих осіб, що наразі використовується для визначення права на виплати з Пенсійного фонду та їх розміру. Завдяки цьому впровадження єдиної системи збору обліку та контролю за сплатою страхових внесків потребуватиме найменшого

фінансового та матеріально-технічного забезпечення.

– по-друге, діяльність страхових фондів не є прозорою для суспільства. Це при тому, що першою передумовою ефективності соціального страхування є абсолютна прозорість діяльності фондів.

– по-третє, популістські й незбалансовані кроки попередньої влади поставили на межу виживання систему пенсійного страхування.

Можна констатувати, що всі види загальнообов'язкового державного соціального страхування під наростаючим впливом потреб населення в соціальному захисті значно розширили асортимент своїх захисних функцій, діючи у тісній співпраці з волонтерами, спонсорами, добровільними громадськими організаціями. У результаті багато проблемних питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням і соціальним страхуванням населення України, успішно й оперативно вирішуються. Важливо також враховувати вклад міжнародних організацій у напрямах надання соціальної допомоги народу України.

Однак з огляду на перспективу та за умов подолання політичної й економічної кризи, спираючись на досвід розвинених зарубіжних країн, можна виділити такі напрями розвитку системи соціального страхування:

– створення загальноекономічних передумов для розвитку ефективної системи соціального страхування;

– удосконалення механізмів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– стимулювання розвитку добровільного соціального страхування, введення накопичувальної системи пенсійного забезпечення.

Реалізація першого напряму передбачає необхідність реалізації таких завдань: збільшення розміру середньої заробітної плати та соціальних стандартів для стимулювання зростання страхових відрахувань; зменшення рівня безробіття (заходи щодо стимулювання збільшення робочих місць, притоку інвестицій, створення привабливого бізнес-середовища); зменшення рівня інфляції.

Другий напрям передбачає необхідність у здійсненні наступних завдань детінізація трудової діяльності громадян через: зменшення ставок та реформу-

вання системи єдиного соціального внеску; зменшення обсягів страхової звітності підприємств; зменшення необґрунтованих видатків страхових фондів шляхом обмеження розміру виплат і скорочення або взагалі відсутності пільгових соціальних виплат (до прикладу пільгових пенсій); скорочення адміністративних видатків фондів шляхом їх об'єднання; формування уніфікованих принципів страхового забезпечення для всіх категорій громадян, без наявності пільг і преференцій.

Реалізація цих завдань частково запланована у проекті концепції реформування податкової системи, що сформований робочою групою при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі, зокрема у частині реформування єдиного соціального внеску. Запропоновано також організацію єдиного Фонду соціального захисту замість кількох фондів, що існують сьогодні, що дасть можливість зменшити видатки на утримання апарату фондів і підвищить прозорість їх діяльності за рахунок спрощення структури.

Для досягнення цілей третього напряму необхідно здійснити такі завдання: напрацювання механізмів уникнення неплатоспроможності страхових фондів; гарантування виплати страхових внесків у разі ліквідації страхового фонду відповідно до законодавства; публічний і рівномірний доступ до інформації про діяльність страхових фондів: інформація про структуру зборів, плани роботи та переваги методів соціального страхування; стимулювання розвитку корпоративного соціального страхування.

Важливим елементом реформування системи соціального страху- вання слід вважати впровадження накопичувального рівня пенсійного страхування та загальнообов'язкового медичного страхування. На розгляді Верховної Ради України є кілька законопроектів щодо загальнообов'язкового медичного страхування з урахуванням таких підходів до його впровадження: з можливим залученням страхових компаній; шляхом об'єднання соціального медичного страхування та загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; запровадження медичного страхування як окремого виду соціального страхування з відповідною системою уп-

равління на тристоронній основі сторонами соціального партнерства.

Важливим напрямом удосконалення роботи органів соціального страхування є забезпечення постійного інформаційного зв'язку з населенням, підприємствами, органами місцевого самоврядування стосовно асортименту соціальних послуг, рівня виплат, розміру пенсій тощо. Інформаційна політика органів соціального страхування має ґрунтуватись на виконанні таких функцій: інформування через засоби масової інформації; здійснення зовнішньої та внутрішньої комунікації; робота з індивідуальними заявами, запитами громадян; добір, аналіз і моніторинг інформації із соціальних питань.

3.2. Недержавне пенсійне страхування як елемент покращення рівня пенсійного забезпечення

Система пенсійного забезпечення українського населення зараз знаходиться у стані реформування, коли поряд з державним пенсійним забезпеченням втілюється система недержавного пенсійного страхування. Необхідність реформування пенсійної системи країни та запровадження накопичувальних методів пенсійного забезпечення обумовлена рядом причин, серед яких найбільш важливими є низький рівень пенсійного забезпечення громадян та невідповідність отримуваної пенсії тому заробітку, що його отримував громадянин до виходу на пенсію. Особливо складна ситуація спостерігається в сільському господарстві, де кількість людей пенсійного віку вже перевищує кількість працівників, а заробітна плата цих працівників майже вдвічі нижче за середню по Україні.

Пенсійні кошти, акумульовані накопичувальною пенсійною системою, є потужним інвестиційним ресурсом для економіки країни, тому розвиток вказаної системи необхідно розглядати не лише з точки зору забезпечення громадян у старості, але й з точки зору можливості оздоровлення певних секторів економіки за рахунок сформованих фінансових ресурсів.

В сучасній економічній літературі немає єдиної думки щодо сутності цих термінів, їх взаємовідношення та взаємопідпорядкованості. Дослідження наведених категорій показало, що пенсійне забезпечення за своєю сутністю є системою розподільних відносин, у процесі яких створюються й використо-вуються фонди для матеріального забезпечення громадян у старості, у разі інвалідності, при втраті годувальника та в інших випадках, що надають право на отримання пенсії. Джерелом для пенсійного забезпечення можуть бути будь-які кошти, в тому числі і кошти бюджетів різних рівнів. Пенсійне страхування є одним із способів пенсійного забезпечення громадян поряд із державною допомогою та індивідуальними заощадженнями.

Особливістю пенсійного страхування є те, що джерелом надходження коштів для пенсійного забезпечення громадян є внески страхувальників. В той же час, пенсійне страхування виходить за рамки лише пенсійного забезпечення, оскільки до його функцій поряд із забезпеченням пенсіонерів відноситься також створення страхового фонду, накопичення коштів та їх інвестування. Таким чином, можна стверджувати, що пенсійне страхування є складовою не лише системи пенсійного забезпечення, але й системи страхового захисту та фінансової системи.

Розглянуті історичні аспекти формування і розвитку пенсійних систем у світі свідчать, що пенсійне страхування, яке вперше зародилося у недержавній формі як різновид взаємного страхування життя і лише згодом, при формуванні індустріального суспільства, стало частиною державного соціального страхування, розвивається в напрямку створення трирівневих пенсійних систем з обов'язковими солідарним та накопичувальним рівнями і системою добровільного недержавного пенсійного забезпечення.

Необхідність переходу від однорівневих солідарно-розподільчих систем до багаторівневих обумовлена низкою об'єктивних причин, серед яких найбільш важливою є ускладнення демографічної ситуації через старіння населення та виникнення на цій основі проблеми фінансування пенсійного забезпечення. Наприкінці 80-х – початку 90-х років XX століття більшість країн почина-

ють реформування своїх пенсійних систем в напрямку запровадження накопичувальних методів пенсійного забезпечення, що не залежать від демографічних чинників.

Законом України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" було встановлено трирівневу пенсійну систему в Україні. Аналіз теоретичних положень її діяльності показав, що найбільш перспективним сьогодні є розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення. Суб'єктами цієї системи є недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, що надають послуги зі страхування життя, та банківські установи, що згідно Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» і законодавству про банківську діяльність надають послуги з відкриття пенсійних депозитних рахунків.

Якщо діяльність перших двох суб'єктів на ринку недержавного пенсійного забезпечення більш-менш врегульована нормативними актами, то законодавство про банківську діяльність майже не розглядає пенсійне забезпечення як один з напрямків роботи банків. Визначення сутності банківських пенсійних депозитних рахунків відсутнє і в науковій літературі. На основі аналізу теоретичних положень з банківської діяльності в роботі встановлено, що банківський пенсійний депозит (внесок) – це вклад власника грошових коштів-фізичної особи на банківський рахунок на визначений термін з можливістю поповнення цього рахунку, основною метою якого є накопичення коштів для виплати їх власнику при настанні пенсійного (зазначеного у договорі) віку, а для банку – використання цих коштів для довгострокового кредитування чи інвестування суб'єктів економічної діяльності.

Система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ) – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

– пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

– страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

– банківськими шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Реалізація недержавного пенсійного забезпечення в Україні базується на наступних принципах:

– законодавче визначення умов недержавного пенсійного забезпечення (страхування);

– зацікавленість фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;

– добровільність створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;

– добровільна участь фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибір виду пенсійної виплати, крім випадків передбачених законом;

– добровільність прийняття роботодавцем рішення про здійснення внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;

– економічна зацікавленість роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення (страхування);

– неможливість відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх співробітників, якщо роботодавець почав вчинення таких внесків;

– рівність усіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;

– розмежування активів пенсійного фонду від активів його засновників і суб'єктів, що надають послуги фонду, з метою зробити неможливим банкрутство пенсійного фонду;

– визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних активів, які обліковуються на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду;

– гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення" (страхування);

– цільове та ефективне використання пенсійних коштів;

– державне регулювання розміру тарифів на послуги, які надаються в системі недержавного пенсійного забезпечення;

– відповідальність суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм;

– державне регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляд за виконанням тощо.

Основу НПЗ складають недержавні пенсійні фонди (НПФ). Це фінансові установи нового типу, які мають статус неприбуткової організації, функціонують та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснюють пенсійні виплати.

Ринок послуг недержавних пенсійних фондів сьогодні є найбільш динамічним серед усіх фінансових ринків України. До реєстру фінансових установ внесено понад 100 недержавних пенсійних фондів. За їх кількістю Україна виглядає досить не погано серед країн центральної та східної Європи.

За типами недержавні пенсійні фонди поділяються на відкриті, корпоративні та професійні.

Корпоративний фонд створюється юридичною особою-роботодавцем або кількома юридичними особами-роботодавцями, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавця

ми-засновниками чи роботодавцями-платниками такого фонду.

Професійний фонд можуть створювати об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки, чи фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності. Учасниками такого фонду можуть бути тільки фізичні особи, у яких ознаки їх професійної діяльності співпадають з ознаками, визначеними в статуті фонду (наприклад, працівники металургійної галузі).

Відкритий фонд створюється будь-якими юридичними особами, крім тих, діяльність яких фінансується за рахунок державного або місцевих бюджетів. Учасниками відкритого фонду можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи.

У НПФ будь-якого виду існують вкладники – фізичні або юридичні особи, які здійснюють перерахування пенсійних внесків на свою користь, на корить своїх близьких або своїх співробітників, та учасники – громадяни, на користь яких здійснюються внески.

Недержавне пенсійне забезпечення, як передбачено законодавством, здійснюється:

1. Недержавними пенсійними фондами (НПФ) шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;

2. Страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

3. Банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

При цьому, зауважимо, що в рамках недержавного пенсійного забезпечення передбачено наступні види пенсійних виплат:

Пенсія на визначений строк – виплачується у вигляді щомісячних або інших періодичних платежів по досягненні пенсійного віку. Учасник НПФ сам визначає пенсійний вік (у межах 45-65 р. для жінок, 50-70 р. для чоловіків) та строк виплат (10 або більше років);

Одноразова виплата – усі накопичені кошти виплачуються одноразово на вимогу учасника фонду у таких випадках: медичного підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) чи настання інвалідності учасника фонду; якщо сума пенсійних накопичень учасника менше розміру, достатнього для мінімальних виплат протягом 10 років; виїзду учасника на постійне проживання за межі України; смерті учасника (отримують спадкоємці учасника);

Довічна пенсія – виплачується у вигляді періодичних платежів страховими організаціями, з якими учасник може укласти договір страхування довічної пенсії за рахунок коштів, перерахованих страховій організації з НПФ.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що на сучасному етапі для ефективного розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення першочергового вирішення потребують наступні проблеми: недостатній рівень державної підтримки в сфері пропаганди НПЗ; недосконаліть нормативно-правової бази з питань НПЗ; неефективність системи тарифів оплати послуг адміністратора; невирішені питання стосовно оподаткування та надання податкових пільг у системі недержавного пенсійного забезпечення; неефективна діяльність фінансового ринку; низький рівень довіри населення до нового фінансового ринку як споживача його послуг тощо.

\

ВИСНОВКИ

Результати дослідження у кваліфікаційній роботі дали підстави зробити висновки теоретичного, методичного і практичного характеру, які зводяться до наступного:

Необхідність реалізації соціальної функції держави обумовлює функціонування багаторівневої системи соціального захисту населення, в складі якої паралельно з соціальною допомогою та соціальним забезпеченням домінуючу роль займає соціальне страхування.

Виконані розрахунки підтверджують негативний момент в діяльності ХХХ, що полягає в нестабільності його фінансових результатів за останні три роки. Так, величина чистого прибутку на підприємстві за період 2020– 2021 рр. збільшилась з 1022,5 тис. грн до 1281,4 тис. грн, або майже на двадцять відсотків. За наступний 2022 р., в зв'язку з військовим станом та значним спадом в економіці, загалом, і в аграрному секторі, зокрема, ситуація змінилась в негативну сторону – розмір чистого прибутку зменшився більше ніж на половину і встановився на рівні 603,3 тис. грн.

ХХХ формує фінансові відносини з державними цільовими фондами, що включають процеси розрахунку страхових внесків як на витрати по оплаті праці роботодавцем, так і на доходи окремих найманих працівників.

Аналітичні розрахунки вказують на той факт, що у ХХХ за період 2020 – 2021 рр. страхові внески до Пенсійного фонду, як частини ЄСВ, збільшились з 292593,48 грн до 315101,35 грн, або на 7,7 %, а за наступні два роки, навпаки, відмічаємо зменшився розміру надходжень ЄСВ до Пенсійного фонду від підприємства на 20,2 %. Такі зміни обумовлюються одночасною дією двох факторів: чисельності найманих працівників – застрахованих осіб та розміру їх середньомісячної заробітної плати.

Дослідження в кваліфікаційній роботі вказують на загальну тенденцію, що полягає в зростанні суми нарахованих у ХХХ страхових внесків до Фонду

соціального страхування на випадок безробіття за період 2020 – 2021 рр. та відповідному зменшенні за наступні 2021 – 2022 рр.

Аналітичні дані роботи вказують на те, що за період 2019 – 2020 рр. розміри страхових внесків до бюджету ФСС як частини ЄСВ від ХХХ збільшились на 2515,77 грн, або 7,7 %, винятково, за рахунок впливу зростання розміру середньомісячної заробітної плати. За наступні 2021 – 2022 рр. слід відмітити зменшення розмірів надходжень страхових внесків до ФСС від ХХХ, як в абсолютному, так і у відносному виразах. Таку тенденцію обумовило теж лише суттєве, зменшення середньомісячної заробітної плат.

Вивчення масштабів видаткової частини ФСС по відношенню до працівників ХХХ свідчать про те, .що за період досліджуваних 2020 – 2022 рр. в ХХХ стабільно наявним був лише один вид матеріального забезпечення – допомога по тимчасовій непрацездатності, розмір виплат за яким зростав у 2020 – 2021 рр. і, відповідно, зменшувався у 2021-2022 рр.. Тоді як випадкова (допомога по вагітності і пологах у 2021 р. та допомога на поховання у 2020 р.) наявність інших напрямів використання коштів даного виду соціального страхування пояснюється, в першу чергу, незначною чисельністю працівників на підприємстві

Систематизовано головні напрямами реалізації соціальної політики держави, основою якої є загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Такими, зокрема визначено: 1) зменшення нерівностей у розподілі багатства; 2) захист рівня життя за допомогою різних форм компенсації від підвищення цін і проведення індексації; 3) надання допомоги найбіднішим сім'ям; 4) надання допомоги у разі безробіття; 5) здійснення політики соціального страхування, встановлення мінімальної заробітної плати для працюючих тощо.

Обгрунтовано необхідність переходу від однорівневих солідарно-розподільчих систем до багаторівневих обумовлена низкою об'єктивних причин, серед яких найбільш важливою є ускладнення демографічної ситуації через старіння населення та виникнення на цій основі проблеми фінансування пенсійного забезпечення. При цьому, ідентифіковано перелік проблем, які перешкоджають ефективному розвитку системи недержавного пенсійного забезпе-

чення і потребують, на наш погляд, першочергового вирішення, а саме: недостатній рівень державної підтримки в сфері пропаганди НПЗ; недосконаліть нормативно-правової бази з питань НПЗ; неефективність системи тарифів оплати послуг адміністратора; невирішені питання стосовно оподаткування та надання податкових пільг у системі недержавного пенсійного забезпечення; неефективна діяльність фінансового ринку; низький рівень довіри населення до нового фінансового ринку як споживача його послуг тощо.